

SOMOGY MEGYE

IBTA

IFJ. GRÓF SZÉCHENYI IMRE

FELOLVASTATOTT A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK
1892. ÉVI ÁPRIL HÓ 4-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉBEN.

BUDAPEST, 1892.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

126801

Ail. ellen.
2002/2003

MEGVEKÖNTET
MISGEGY
KAPOSVAR

1975

A mai Somogy megye vidéke Szent István királyunk korában tűnik fel először történelmünk lapjain, a mennyiben tudtunkkal e táj képezte országunk azon zugát, mely a mindent meghódító kereszténységnek legszívósabban tudott ellentállni. Ezen vidéknek, a hajdan sokkal nagyobb Balaton messze kiszögellő mocsarai által járhatlanná tett rengetegeiben védte Koppány vagy Kupa herceg az ősi vallás utolsó foszlányait; tanujelét adva azon egészséges konzervativizmusnak, mely szilajság és bizalmatlanság jellegével párosulva, közel egy ezredéven keresztül képezte e lakosságnak jellemző tulajdonságait.

Kupa várának még mai napig is láthatók hatalmas falai, de sajnos, nem fennállva már, csak nagyméretű alapzataikban! Ugyanigy vagyunk a jellemző tulajdonságokkal, megtalálhatjuk őket még ma is — ha keressük, — de többnyire csak alapvonásaikban. Mely alapvonásoknak azonban mai kifejlődése nem mindig üdvös hatású következményeket von maga után. Mert míg népünk konzervativizmusa már csak a földművelés haladásának kerékkötőjeként szerepel, addig szilajsága mai napság csak a választásoknál, bizalmatlansága pedig főleg a föld népének adott jóakarató tanács alkalmával nyilatkozik. No de térjünk a tárgychoz!

* * *

Somogy megye, melynek mai kiterjedése 6530⁹⁴ □ km. régebben még sokkal nagyobb területet foglalt magában.

A középkorban Horvát-Szlavonország néhány várispánsága is ide tartozott, sőt 1596-ban Rudolf király VII. dekretumának 41. pontja szerint Zala megyével együvé kapcsoltatott, ily alakban élván át az egész török hódoltság sanyarú idejét, míg nem 1716-ban III. Károly I. dekretumának 86-ik pontja ismét önállóságába helyezi vissza Somogy megyét.

De még most is feltalálható az egész vidék viszonyain a rabiga utóhatása, ha összehasonlításokat teszünk a Dunántúl más, a török által hosszabb ideig nem birtokolt területekkel. Mennyivel előbbre van ott a nép közgazdasági fejlettsége! De meg vannak még nyomai a török szokásoknak is, főleg a viseletben, leginkább déli Somogy református lakosságában, a hol a nők fehérben gyászolnak és gyakran fehér kendő vagy fátyollal bekötött szájjal járnak, a mi élénken emlékeztet a török nők viseletére.

A népviselet egyébiránt — elég sajnós — napról-napra jobban vesztí nemcsak festői de az ősi szokásokhoz ragaszkodó nemzeti jellegét is. S habár e panaszra azt a vigasztaló választ hallhatjuk, hogy »civilizálódunk«, még mindig kétes, hogy a civilizáció ezen következménye áldásos-e? Mert ne feledjük, hogy a nemzeti ruházatot részben maga a nép szötte, részben a falusi kisipar készítette, és úgy megkészítette, hogy még fiagra is maradt.

A civilizáció öltözéke brünni gyárakban készül és holmi Rothberger-fajta monstre-szabóműhelyek révén mint kész árú jut az úgynevezett vándorló »uriruha-raktárosok« által a somogyi vásárookra. Ott látszólag ugyan nem drágán veszi meg a földmívelő nép, de esztendőre már újjal kénytelen pótolni.

Tán külsőségekben még legkonzervatívabbak a somogyi németek (svábok), kik, bár mindannyian már tudnak magyarul is beszélni, régi népviseletükből még semmit sem engedtek. Megyénk néhány nagyura által a mult században, nagyrészt Württembergből hozattak be és dohánytermelés céljából a leghomokosabb irtási talajok környékén telepítették le. (Szulok, Barcs, gr. Széchenyi Ferencz által, Mike, Somssichok által, Teklafalva, Czynderyek által stb.) Van még ezen kívül néhány német telepes falu, nem dohánytermelő, a baranyai határ mentében, de ezek, úgy látszik, a baranyai és tolnai németekkel együtt vándoroltak be Magyarországba.

A szláv elem a Dráva melletti szlapon határ mentében található, nem könnyen magyarosodó, különben dologtalan, vagyoniilag (a magyar népség javára) pusztuló faj. Egészen más természetű azon néhány a balatoni lápokba telepített horvát ajkú község, mint Buzsák, T.-Szentpál, Varjaskér és Táská, melyek szép, egészséges, munkás és magyarosodó lakókkal bírnak. Különben Somogynak népessége túlnyomólag tiszta magyar és a dunántúli kulturegyesületnek e tekintetben talajt a működésre nem szolgáltat. A legújabb népszámlálás 90% magyar anyanyelvű lakosságot mutat ki.

Az *iskolai viszonyok* is e tekintetben nagy javulást mutatnak, mert míg:

az 1879/80. tanévben volt 354 magyar, 36 magyar-német és 6 tót tannyelvű iskola,

addig az 1889/90. tanévben van 381 magyar, 34 magyar-német és 4 tót tannyelvű iskola,

azaz a magyar tannyelvű iskolák közel 8%-al szaporodtak 10 év alatt.

A néptanítás ügye általában szép haladást mutat. Legalább a tanfelügyelőség kimutatásaiból azt látjuk, hogy a rendes iskolába járók száma míg 1879/80-ben 44 ezer volt, tiz évvel később már tiz ezerrel szaporodott, vagyis 22%-al, a vasárnapi iskolások száma pedig éppen 47%-al. S míg az iskolába nem járó tankötelesek, tiz év előtt az iskolába járóknak 16%-át képezték, ma már csak alig haladják meg a 6%-ot.

Somogy vármegye földrajzi fekvésénél és talajviszonyainál fogva általán *egészségesnek* mondható. Hátrányára szolgál, hogy az északi és keleti szeleknek védtelenül ki van téve; előnyére, hogy aránylag kevés álló — stagnáló — vize van. Epidemikus betegségek csupán a Dráva partján fordulnak elő, minő a malaria és annak következményei. Itt fészkelte meg magát főleg a horvát ajkú, a tisztaságra kevés gondot fordító lakosság körében a szemcsés köthártyalob (trachoma) és — mivel a kezelés körül a kormány és vármegye semmi szigort sem fejt ki — tartja magát évek óta.

Sajnos tünemény, hogy a tüdővész, tüdőgümőkór és az ezekkel rokon mirigy- és csontbántalmak esetei évről-évre szaporodnak nemcsak a városok, hanem a falvak és puszták lakói között is. Okozói és terjesztői ezen bajnak a rossz lakásviszonyok, zsúfolt együttlakás, hiányos táplálkozás, né-

mely káros népszokások, minők pl. a korecsmai táncmulatások, melyekben a serdülő, éretlen ifjuság is résztvesz, a dohányzás rossz szokása 12—16 éves gyerkőczöknél stb. stb.

A bujakóros nemi bántalmak statisztikája évről-évre némi javulást mutat. A viszonyok ebben a tekintetben a vármegye északi és keleti vidékein határozottan jobbak, mint a déli részeken. Ez utóbbi helyen, nevezetesen a nagyatádi, csurgói és szigetvári járásokban sok cigány lakik, ezek közt véralkatuknál, erkölceiknél és szegénységüknél fogva nagyobb mértékben el van terjedve a bújakór. A földnépe körében főleg a kiszolgált és hazabocsájtott katonák terjesztik.

Ezen elősorolt bajok, melyek részben a természetadta viszonyok s külső behatásokban találják eredetüket, még nem bizonyítják közegészségi állapotunk rendezetlenségét, de annál inkább nyilvánul ez a járványos bajoknak mód nélkül való elharapódzásában.

A megye 42 egészségügyi járásra van felosztva, melyek közül csak 2 betöltetlen; de azért még a járványos gyermekbetegségek elleni védekezés eredményén sem nagyon látszik meg. Hisz az idén is csak a vörheny- és difteritiszben elhalt gyermekek száma az első félév alatt a megye összlakosságának $\frac{1}{2}\%$ -át képezi. Az annyi, mint 1 egész % egy év alatt.

Nagy szó ez, ha a magyar nép szaporodásáról van szó!

Különben az átlagos gyermekhalandóság az utolsó években valamivel apadóban van. Kivált ott, a hol óvodák vannak, a melyek különben egyesek áldozatkészségéből szépen szaporodnak. Persze, járvány idejében az óvoda épp oly kevésbé előnyös, mint maguk a népiskolák és rendesen a terjedést már elősegítették, a mielőtt bezárásuk bekövetkezik.

El kell egyébiránt ismernünk, hogy bizony a somogyi népet vajmi nehéz reá birni, hogy orvoshoz folyamodják, kivált ha a gyermekéről van szó, a melyet ugy sem nagyon sajnál elveszteni. De különben is a fatalizmus, indolencia, babonásság, bizalmatlanság mind megannyi válaszfalat képez az orvos és paraszt közt, melyet áttörni rendesen csak a végveszélytől való, sokszor kései ijedség szokta.

Népünk ezen jellemvonásának ismerete, s tán egy jó adag bizalmatlanság az általános orvosi tudományban, magyarázhatják csak meg azt, hogy a vármegye 1883-ban a járásorvosok intézményét a megyében megszüntette azon indoko-

lással, hogy a megtakarított 3200 forintot egy 9-ik szolgabírói hivatal felállítására fogja felhasználni. Daczára ennek, ezen hivatal még mai napság sincs felállítva.

No de ezek a multnak mulasztásai és újabban ez irányban is kérlelhetlen szigor pótolja a lazább felfogást, melynek üdvös eredménye a megyei közigazgatás egész vonalán mindinkább észrevehető.

Ezuttal még egy nagyon szomorú jelenségre kell kiterjeszkednem, mely elég sajnós, a megye egy részének jellemzéséhez tartozik és mely tulajdonkép ezen egészségügyi szakasznak függelékét képezi. Ez a megye délnyugati részében oly mélyen elharapódzott *szaporátlanság*. A nagyatádi és szigetvári járásoknak helvét hitvallású községei, számra mintegy 30-an, az 50-es évek óta nemhogy nem szaporodnak lélekszámban, de van köztük olyan is, melynél következetes fogyás észlelhető. Ily községekben nincs család, a melynek több gyermeke volna 1, legfeljebb 2-nél; harmadik csak akkor lát napvilágot ha az első kettő közül egy elhal.

Az anya egészségére oly felette káros hatású gyermekelhajtással »szakértő« öreg asszonyok, ugynevezett kenő asszonyok rendszeresen foglalkoznak és gyilkos manipulációjuk csak a legkritikább esetekben kerül az igazságszolgáltatás kezei közé. A nép pártjukat fogja, őket fel nem jelenti, ellenük nem tanuskodik. Hisz büntársak és egy célra dolgoznak! De annyira megy e megrögzött felfogásuk, hogy a közölök való oly asszonyt, kinek 2-nél több gyermeke van, kigunyolják, megbélyegzettnek tekintik és megvetésüket éreztetik vele.

Ezen megdöbbentő jelenség, mely a nép között élők előtt már régóta ismeretes, csak a legújabb időben keltette fel a közigazgatás figyelmét, leginkább a mióta az 1890-iki népszámlálás hivatalos számokban is kifejezésre juttatta ez ijesztő stagnatiót.

Az ügy állásáról tán legvilágosabb képet alkotunk magunknak, ha ezen kérdés tanulmányozására a megye által kiküldött bizottság jelentését röviden ismertetem.

»Mi is teljesen egyetértünk az említett járások értekezleteinek ama nézetével, hogy a kedvezőtlen szaporulat okai: a nemzéssel való visszaélés, a termékenyülés erőszakos gátlása és a magzatelhajtás tényeiben állnak.

Egyetértünk továbbá abban is a járási értekezletekkel,

hogy népünknek a természet örök törvényei ellen való eme küzdelmét főleg azon anyagi érdek sugalmazza, hogy az atyai birtok megosztását lehetőleg meggátolja, a család megélhetését könnyítse és csekélyebb számú maradékának minél előnyösebb helyzetet biztosítson.

Vizsgálódásunkat arra is kiterjesztvén, hogy vajjon népünk emez erkölcstelen üzelvei mely időkre vezethetők vissza, s illetőleg mikor vették azok kezdetüket? Azon meggyőződésre jutottunk, hogy az 1850-es évek előtt a szóban forgó községeknek anyakönyvei még rendes szaporodást mutatnak, csak azóta nő a szaporátlanság évről-évre, kezdetben lassankint, újabban óriási léptekkel, a mi arra enged következtetni, hogy a bűn a volt urbéres vagyona feletti önrendelkezési joggal, a birtokfeldarabolási szabadsággal egyidejűleg vette eredetét.

Mindenesetre fájdalommal kell konstatálnunk, hogy ezen bűn terjedésénél kevésbé visz szerepet a szükség nyomasztó érzése, mint az erkölcsi érzéknek ugyszólván teljes hiánya; mert minél vagyonosabb a család, annál gyakoribb a szaporátlanság, míg megfordítva a szegények szaporasága ellen panaszkodni kevésbé lehet.

Az emberi művelődés kinövéseit a nép megérti, felfogja és megkedveli a nélkül, hogy a művelődés valódi vívmányai iránt fogékonysággal bírna.

Ily helyzetben nekünk az a véleményünk, hogy a konstatált baj orvoslásának eszközeit három irányban kell keresni; egyik:

a nép erkölcsi érzékének megjavítására való törekvésben; a másik

oly intézkedések szigorú alkalmazásában állana, melyek a bűnök elkövetését megnehezítenék, s a harmadik

gondoskodni oly tényezőkről, melyek anyagi érdek szempontjából is ösztönül szolgálnának más irány előmozdítására.

A nép erkölcsi érzékének megjavítása első sorban — illetve majdnem kizárólag — a vallás szolgáitól és a nép tanítóitól várható. Ők igyekezzenek minden rendelkezésükre álló eszközzel, tanácsaikkal, oktatással, a tisztcsaládi élet előnyeinek feltüntetésével, a maradékokban való öröm és boldogság megértésére vezetni a nép gondolkozását.

Nagyban elősegítené e részben az egyesek buzgó műkö-

dését oly társulás, mely szerint azon községek lelkészei, a mely községekben a szóban forgó bűnök elterjedve vannak, a szigetvári és nagyatádi járásokban *ad hoc lelkészi körökké* alakulnának s évenként legalább egyszer összejövén, egymásnak tüzetes jelentést adnának az év folytában tapasztaltakról, ez irányú működésük eredményéről, közölnék egymással a használt javítási eszközöket s azok hatását, szóval a kérdést folytonosan ébren tartva, a siker elérése céljából nemes versenyt fejtenének ki.

Eljárásukról, évenként tartandó gyűlésükből, jelentés volna teendő a vármegye alispánjához.

II. A bűnök elkövetésének gátlására szolgáló eszközök tekintetében a következőket javasoljuk:

1. A törvényen kívül különvált házastársak együttélésére a közhatalóságok a kényszereszközök nyújtásával adjanak az egyháznak segédkezet.

2. A kenő asszonyok a legszigorúbban üldöztessenek.

3. Magzatelhajtási bűnök körüli késedelmes eljárás helyett eszközöltessék ki az igazságügyi kormánynál, hogy ily bűnök feljelentése esetén, azonnal a helyszínén tartassék meg a vizsgálat s az ily ügyek minden forumon soron kívül intéztessenek el.

4. Gyógyszertárak a nemzés elleni bűnök végrehajtására alkalmas szereket orvosi rendelvénnyel nélkül ki ne szolgáltatassanak.

III. A baj terjedésének mérséklésére s ellenkező irány támasztására javasoljuk:

1-ször. A bába-ügy akként legyen rendezve, hogy csak okleveles bába alkalmaztassék, a ki a község pénztárából kapja tisztességesen kimért összes járandóságát, s így az egyes szülési eseteknél a szülönőktől külön díjat ne követelhessen; mégis a bába fizetése ne adókulcs szerint legyen kivetve, hanem az élő gyermekek száma alapján fordított arányban fokozatosan úgy, hogy a több gyermekes családfő kevesebb és a kevesebb gyermekkel bíró több százalékkal járuljon hozzá, a gyermekkel nem bíró házaspár az egy gyermekkel bíróra eső összegnek kétszeresét fizesse.

2. Társadalmi uton odabátni, hogy a szülők végrendelkezés, vagy egyéb vagyonatruházás esetén, a köteles osztály-

rész rendelkezése iránti jogukat érvényesítsék s így a vagyon együttmaradását elősegítsék.

3. Egy családból két egyidőben tanuló tanköteles gyermeknél több gyermek után, teljes tandíjmentesség adassék és pedig a gyermekek 6—15 éves koráig.

4. A községben alap teremthető, ugyanazon adókulcs szerint, mint a bábára nézve fentebb javasoltuk és ezen alapból jutalmaztassanak azon szülésznök, sőt mások is, kik gyermekhajtás és gyermekölési eseteket feljelentenek, a menyiben ezek bebizonyítást is nyernek.

5. A köznép a fényűzés túlzásainak, a keresztelési, lakodalmi és temetési ünnepélyek költséges voltának veszélyeire a lelkészek által minden egyes alkalommal figyelmeztessék. A halotti torok tekintetében fentálló tilalmak kijátszásának meggátlására pedig nagyobb gond fordíttassék. Ezen eszközöket mint olyanokat említjük meg, melyek alkalmazása iránt a törvényhatóság saját hatáskörében intézkedhetik s illetőleg lépéseket tehet. Tekintettel azonban azon körülményre, hogy a most még csak egy vidék körén belül pusztító vész ragályos temészetűnek látszik s így a vármegye határain túlterjedő fontossággal bír, szükségesnek tartjuk, hogy az országos kormány figyelme a bajra mindenesetre felhivassék, mely alkalommal megfontolandó még az, ha vajjon vármegyénk ne bocsátkozzék-e egyuttal oly tüzetes javaslatok tételébe is, melyek törvényhozási utra tartoznának s így jelesen örökösödési törvényeink megfelelő megváltoztatása; (pl. a leánygyermekek egyenlő örökösödési jogának korlátozása) továbbá a katonakötelezettség és hadmentességi díj tekintetében nyújtandó kedvezmények tárgyában olyképen, hogy minden negyedik fiúnak katonamentességét kieszközölné, a mi kétségkívül mélyreható ösztönként szerepelne a szaporúságra.

Ily törvényhozási intézkedések javaslata azonban a mi feladatunk körét meghaladván, azzal zárjuk be tiszteletteljes jelentésünket, vajha javaslatainknak meg lenne az óhajtott sikere!

Ennyit az ügyben kiküldött bizottság jelentéséből. S most térjünk át a megye külső ismertetésére.

Somogy földrajzi fekvése közgazdaságilag nem mondható kedvezőnek, mert az egyetlen hajózható folyó, a Dráva, csak déli határán huzódik végig.

Hajózható tava, a Balaton, az éjszakin fekszik, az időnként tutajozható Sió pedig, a keleti határán folyik. Vasutai: a déli vasut a Balaton partján fut végig, tehát a megye északi határán, folytatása Zákány-Barcs-Pécs felé a nyugoti és déli határt képezi. Mindezen eddig elmondott *közlekedési vonalak* tehát, csupán e nagy megye szélén fekvő helyeket érintik és így csak a terület kisebb részének tesznek szolgálatot.

Magát a megye közepét csupán egy fő vasuti vonal szeli, a Zákány-Dombovári, mely a székhelyet, Kaposvárt is érinti; de ennek meg az a baja, hogy csaknem egész hosszában a törvényhatósági terület egyetlen jó útja — a Bach-korszakban sok költséggel épült kitűnő Klinker-út mellett halad s így annak kiváló közgazdasági hasznát nemcsak csökkenti de azt bizonyos fokig feleslegessé teszi. Különben is ezen jelenleg első rendűvé átalakított állami vonal párhuzamos irányban fut úgy a Drávával, valamint a pécs-barcsi vasuttal, a Balaton partjával és az ezen parton végig haladó déli vasut részlettel is. Vagyis, egy oly területen, mely körülbelül északról délfelé ép oly kiterjedéssel bír, mint keletről nyugatnak és utóbbi irányban 3 vasuti fővonal 2 hajózható víz és egy elsőrangú országut halad; míg északról délnek a megyén keresztül, még kevéssel ezelőtt, egyetlen egy megbízható közlekedési vonal sem létezett! Mert hisz azon néhány kilométer kőuton kívül, mely még őseinkről maradt reánk s mely egyrésze még nemzedékünk által fentartatik, több nincs is és csak cseppenként készül megyénkben.

Nem azért, hogy közmunkánk nem volna és azt el nem költenők az utakra, sőt nagy munkával és apparatussal hányjuk ki minden tavasszal az útmenti árkot, reá dobjuk a sárt — a sárra; a mi aztán száraz időben egész jó utat ad, de nedvesben annál rosszabbat: két árok közé szorított pocsolyát.

Főleg az agyagos talajon a kő nélkül készült út olyan, mint »a hazugság«, — minél többet akarsz rajta javítani, — annál rosszabbá teszed.

Éppen ezen kőhiányon segíteni volnának első sorban hivatottak a viczinális vasutak, melyek által a járatanabb vidékek közűksége fedeztetvén, idővel köves utak fejlődhetnének. Egy ily helyi érdekű vasutat már is sikerült az érdekeltségnek kiépíteni Szob és Barcs között

és remélhető, hogy a különböző más, szinte észak-déli irányú vonalak, melyek egynémelyikére már az engedélyek megadatnak, előbb-utóbb ki fognak épülni.

Nem hagyhatom itt említés nélkül azon aránytalanságot, vagy jobban mondva igazságtalanságot, a mely különösen a zónarendszer behozatala óta sujtja a cs. kir. szab. déli vasut mentében lakó adófizető polgárokat! Mert míg az állami vasutak és azok fenhatósága alatt álló magánvonalak vidékén fekvő helyek lakói és terményei, a zóna előnyei által a régi és a jelenlegi viteldíj közti különbségben egy magas $\frac{1}{2}$ -ra rugó indirect adóelengedést élveznek; addig a déli vasut mentiek, mint e haza legmostohább gyermekei, még mindig ezen társaság régi magas viteldíjai alatt görnyednek, pedig ezek magasabbak, mint a magy. államvasútaknak a zóna előtti tételei, s úgy mondják, czéljuk fedezni a déli vasut azon veszteségeit, melyeket az, néhány osztrák vonalain szenved.

A mondottakat az alábbi kimutatás legjobban illusztrálja:

Távolság kilométerekben	Gyorsárúként szállítva		Mint teherárú
	a m. kir. állami- vasut vonalain	a déli vasuton	
	viteldíj 100 kg.-ként o. é. krajczárban		
1—50	18	56	39 ⁸
51—100	36	112	75 ⁶
101—150	52	171	113 ⁴
151—200	68	227	149 ⁰
201—250	81	282	184 ⁸
251—300	93	338	220 ⁴
301—350	105	394	256 ²
351—400	117	450	291 ⁸

Földtani szempontból a megye nagyjából három részre osztható. Keleti része kisebb-nagyobb lejtőkkel s dombokkal elterülő agyagos talaj, mely helyenként erősebb természetű, helyenként homok vegyületű jó buza s főleg sörärpa termő földet ad. Ennek északi kiterjedése Siófoktól Boglárig tart s onnét egyenesen délnek Kaposvár irányában halad és bekerítve az úgynevezett Zseliczséget, egész a Drávaig nyúl. Minél délebbre megyünk, annál erősebbek a lejtők, míg az úgynevezett Zseliczség már egészen hegyes természetűvé válik,

(a legmagasabb pontja 870 láb) ott a völgyek szűkülnek s csergedező patakokat vezetnek a Kapos vize felé. Somogynak ezen része kétségtelenül a legkiesebb s sok idegent, valamint a »homokhát«-ról való sok alsó-somogyit lepott már meg természeti szépsége, sok erdeje, szép kilátásai s harmatos völgyei által.

A másik rész egy széles, körülbelül 2 mértföld széles sávot képez a Balaton s a Dráva közt. A terep tökéletes lapály, itt-ott egy-egy csermely (itt »Rinya«) által szelve, melynek két partját egy rendesen békarokkás rétecske szegélyezi. Talaja túlnyomóan homok, részben olyan, mely mint futóhomok még nemrég a szél játékát képezte.

Ujabbán ezek legnagyobb része megkötetett, ritkábban akác-, legnagyobb részt erdei- s fekete fenyő-ültetvényekkel, melyek nagy- és középbirtokosainknál, örömmel legyen mondva, már annyira elterjednek, hogy az egész tájképet átalakítják, díszítik s annak egy egészen új jelleget kölcsönöznek. De más oldalról nemcsak talajjavítást eszközölnek, hanem egy nagy jóvedelem-emelkedésnek vetik meg alapját. Mert míg eddig az a homokbuczka legfeljebb mint rossz juhlegelő adott egy pár hatost, addig a homoki fenyő 30 évi letarolás mellett kat. holdankint s évenként egész 6 forint tiszta jóvedelmet hozhat. A betületlen homokoknak további értékemelésére egyébiránt a legujabbán felkapott homoki szőlőtermelés van hivatva, s remélhető, hogy nagybirtokosaink nemcsak saját regieiben fognak ültetni, de telepítés alá is adnak belőle. Különben ezen egész úgynevezett »alsó Somogynak« megvan a maga tipikus jellege s ez abban fekszik, hogy bár egészen róna, a szem még sem képes messze ellátni, mint az alföldön, mert a látkört mindenütt fák akasztják meg. Ennek oka nem csupán az, hogy ritka út van, mely fasorral szegélyezve nem volna, de legnagyobb részben oda vezethető vissza, hogy a hajdani »erdőországnak« minden lépten-nyomon megvan a maga eredeti bélyege.

Itt a rét mentében egy-egy ősi tölgyfa áll még, melyet a sok száz éven keresztül kiállt szelek sróf alakjára úgy eltorzítottak, hogy talpfának el nem vitte a kereskedő. Amott a kis berekben (nedves rét) égerfabokrokból lett terebélyes fákat kimélte meg tulajdonosuk. Főleg a községi legelők nedves helyeit lepik el ezek bőven, míg a szárazabb homokokat sokszor hatalmas méretű nyirfák ékesítik.

Vannak még ősi lábas erdők (öreg-erdők) is, melyek a hajdani fabőségre emlékeztetnek, de itt már többnyire kivágták a szerfának használhatót; nem csak mert pénz kellett, hanem helyes okokból is, mert elszáradt a sudaruk, s most a hitványabb nyir, göcsös tölgy s cseren kívül ott más nem látható. Ezeket többnyire marhacsorda járja s a fakopogató barkály s kolomp hangjain kívül néha alig zavarja meg más az erdei csendet. Az ily területeket azonban mind gyakrabban újabb, fiatal erdőültetvények váltják fel, melyek kiterjedése évről-évre nagyobbodik s melyekben a jövő érdekében történt emberi fáradtság, az alkotó erő, vigasztalólag hat a szemlélőre. Alig hiszem, hogy lapályon legyen megye, a mely aránylag annyi sikerült erdei kulturát mutathatna fel.

Ezen táj képezi egyszersmind Somogynak rozs- s dohányzónáját, itt terem az ismert szuloki s miki dohány, melyet régi értelemben vett »szűz« karban megkapni, ez idő szerint már oly nehéz, de mégis oly sokaknak sikerül!

A megyének harmadik legkisebb része, annak nyugati csúcsát képezi. Ez megint egészen agyag s pedig kötöttebb az első résznél s terjed Marczalitól délre Barcsig, a melynek vidékén egész a Dráva s Mura összefolyásáig gazdag fekete alluviumba megy át. Ez, valamint az egész Dráva menté képezi a tengerinek fővidékét, főleg nagy mennyiségű cinquantint szállítanak innét polentának Olaszhonba.

Különben a földterület katasztrális holdankint művelési ágak szerint következőkép oszlik meg:

Szántóföld	Kert	Rét	Legelő	Nádas	Szőlő	Erdő	Terméketlen terület
564.525	10.526	101.872	120.525	3.278	25.152	246.772	97.503

A szántóföld 48,30%-a az egész területnek, melyből a községi jegyzőktől kért kimutatások szerint 41,00% kisbirtokosok, vagyis volt urbéresek, 58,30% közép- és nagybirtokosok tulajdonát képezi.

Nagy meglepésemre szolgál, hogy ezen fontos adatokat megszerezhettem s így két csoportban tárgyalhatom a megye gazdasági állapotait. Hisz közgazdasági viszonyokat csakis a helyes társadalmi világításban lehet alaposan megítélni. De sehol sem áll ez annyira, mint éppen Magyarországon, leginkább pedig a Felföldön s Dunántúl. A volt urbéres gazdálkodása egész más szempont alá esik, mint az intelli-

gensebb, közösséget már nem ismerő, közép- és nagybirtokosé. Az Alföldön a vagyonos és gazdagodó tanyarendszerű parasztnál ezen éles határ mindinkább elhalványodik. De úgy a Felföldön, mint Dunántúl annyira fennáll még, és fenn fog még soká állni az az éles válaszfal, mely két tipikus csoportra osztja a földbirtokosok fenn említett két válfaját, hogy soha sem kapnánk tiszta képet, ha azt egy pillanatra is szem elől tévesztenők.

A *kisbirtokosok (volt urbéresek)* birtoka három részben van kiosztva. Mely szabály alól csupán két község tesz kivételt. Az így kiosztott földeken a három nyomású gazdálkodás üzetik, olyformán, hogy az első évben ugarnak maradt részben, a következő évben őszi gabonaneműek, majd a harmadik évben tavasziak termeltetnek. A gazdálkodás e módja még a hatvanas, sőt az első hetvenes években is a legtöbb községben, igen kevés birtokos kivételével, a legkezdetelegesebb eszközökkel, mint faeke, faborona és sokszor minden trágyázás nélkül, sekély szántással történt.

A hetvenes években azonban, okulva a nagyobb gazdaságok által mutatott példán, okszerűbb földművelésre tértek, melyre egyrészt növekedő közterheink elviselhetése által kényszerítettettek is, de másrészt az élénk gabonaüzlet mellett uralkodott kitünő árak által ösztönöztettek. Primitív gazdasági faeszközeiket vassal cserélték ki; figyelmesekké kezdtek lenni a trágya értékére, földjeiket némelyek javítani kezdték, mélyebben és rendes időnkint szántottak, tisztább gabonaneműek termelésére törekedtek s mind e mellett a hármass vetésforgást megtartották. Ujabban azonban az ugarnak maradt s télen és kora tavasszal némelykor megtrágyázott földjeikbe takarmánynemű növényeket kezdenek vetni; de ez sem történik minden baj nélkül; mert sok községben a közlegelők már feltörvék, s ezeket a közös ugar van hivatva pótolni. Ha azt egyik-másik beveti, hol legeljen a marha?

Innét aztán egy végtelen rendszertelenség származik, mely nagyon gyakran szolgáltat okot az elégedetlenségre a mely a haladásnak korlátul fog szolgálni mindaddig, míg az új mezőrendőri törvény e kérdésnek helyes megoldását szabályozza. Hisz különben nem lehet tagadni, hogy minden conservativismus daczára is, meg ne volna a somogyi parasztnak a gazdasági haladás iránti érzéke, minek tanulságul a következő

kimutatás szolgáljon, mely feltünti, hogy 1885-ben megyém volt urbéresei mily gazdasági gépeket birtak:

Faeke	1.349	Cséplőgép-járgány ..	615
Vaseke	19.608	Gőzcséplőgép	23
Faborona	8.823	Szecs kavágó	164
Vasborona	7.328	Rétgyalú	42
Irtó-eke	69	Kukoriczamorzsoló ..	75
Mélyítő-eke	7	Trieur	134
Sorvetőgép	12	Fahenger	981
Másféle vetőgép ..	4	Vashenger	13
Gabona aratógép ..	—	Fűkaszálo gép	3
Szénagereblye	43		

Ezen statisztika általam a községi bírák ellenjegyzése mellett a jegyzőktől szereztetett be.

Ha e gazdasági eszközök statisztikáját tekintem, az ugyan még sok kívánni valót hagy fenn, de azok előtt, kik Somogy-megye kisbirtokosainak korábbi gazdasági eszközeit ismerték, lényeges előremenetelt mutat, a mennyiben a legnagyobb részt vasekéből, a kisbirtokosok tulajdonában lévő szántóföld 12-1 kat. holdjára 1 eke, majdnem fele részben vasboronából 15-7 holdra 1 darab és a járgányos cséplőgépből 1 községre 2 darab esik. A különböző szerkezetű rosták pedig, mely kimutatásunkból hiányzanak, általán el vannak terjedve.

Közép, de főleg nagyobb birtokosaink gazdasága, úgy a gazdaságieszközök, mint a gazdálkodási rendszer tekintetében, ha nem is kivétel nélkül és minden tekintetben, de általánosan mondva, a megye gazdasági fejlődési korának színvonalán áll. Tapasztalt *középbirtokos gazdái*nk és *nagyobb birtokosaink* képzett és gyakorlott gazdatisztjei, a talaj minőségéhez alkalmazott vetésforgás mellett következő gazdaságieszközökkel dolgoznak:

Faeke	3	Szénagereblye	476
Vaseke	8.891	Cséplőgép járgányok ..	126
Faborona	1.053	Gőzcséplőgép	260
Vasborona	5.051	Szecs kavágó	369
Irtó-eke	286	Rétgyalu	229
Mélyítő-eke	213	Kukoriczamorzsoló ..	320
Sorvetőgép	505	Trieur	376
Másféle vetőgép ..	126	Fahenger	1.201
Gabona aratógép ..	38	Vashenger	506
Fűkaszálo gép	56		

Vagyis: lévén a közép és nagybirtokosoknak összesen 333.013 kat. holdjuk, esik egy ekére 37 kat. hold, a mi egyenlő 49 magyar holddal. Tehát tökéletesen megfelel azon cynosurának, melyet az utolsó 10 évben megyében a nagybirtok instrukciójára szokás volt felvenni, t. i. 50 magyar holdra egy pár vonós, — vagyis egy eke. Még ezen felül esik a specialis célú ekékből együtt 666 kat. holdra egy darab. Ez mutatja legjobban a mélyebb szántás és így az intenzívebb takarmány-termesztés csekély kifejlődését, — mely eddig a nagyobb birtokoknál is nagyon kevés kivétellel, csupán a belsőségre, vagy az ugynevezett takarmányosra szorul.

A vetőgépek száma együtt 631 drb., szinte kielégítőnek mondható, ha tekintbe vesszük, hogy a »közép és nagybirtokosok« szántóföldjei közt fel vannak véve mindazon kisebb középbirtokok is, a melyek egy részénél, (talán tökehiány miatt) sajnálattal kell kimondanom, nem nagyon tapasztalható a haladás s így a vetés is még nagybirtokra kézzel történik. És azért mégis átlagban 527 kat. holdra, vagyis circa 700 magyar holdra esik egy vetőgép. — Gabona-arató gépek, részben a nem túlságosnak mondható napszámok, illetőleg arató béreknél fogva, részint a csekély bizalom miatt, melylyel a közönség ezen komplikált gépek iránt viseltetik, — csak nagyon gyéren — s inkább kipróbálás céljából vannak elterjedve. Meggyőződésem, hogy az itt kimutatott 56 drb.-közül alig 30—40 százalék van működésben. — A fűkaszálogép, mint viszonyainknak jobban megfelelő, már inkább kezd terjedni, főleg ott, hol uradalmi gépészek, az oly gyakran előforduló javításokat, rögtön és helyben elvégezhetik.

Szecska-vágóból és trieurból körülbelül ezer kat. hold szántóra esik egy darab; ez ugyan nem sok, de épen ezen gépek szaporítására általában észrevehető lendület indult meg. — A cséplőgépeknél látjuk, hogy a gőz a járgányt már jóval felülmulja. Sőt a gőzcséplők némely vidéken már versenyeznek is egymással, úgy hogy némely gőzgéptulajdonos idegen (vendég) cséplést, már 12-ed vagy 13-ad részért is elfogad.

A királyi építészeti hivatal kimutatásából látjuk, hogy az egész megyében volt 1885-ben gőzkazán működésben 353 darab, 1891-ben pedig 415 darab, a mi 6 év alatt 17 százalék szaporodásnak felel meg.

A munka-eszközökről áttérve magára a *kézimunkára*, mindenekelőtt megjegyzem, hogy a megyénknek aratás-időben szükséges kézimunkát, a megye aránylag gyér népessége kellő mennyiségben nem szolgáltathatja, s ennél fogva, főleg a megye nyugati s délkeleti határain a szomszéd megyékből előre szerződttetett aratók vannak alkalmazásban.

Az aratókat leginkább Zala, Tolna, Vas, Baranya megyék szolgáltatják. Az arató-munkabér leginkább 10-ik rész, ritkán 11-ik, még ritkábban pénz, avagy szerződésileg kikötött gabonamennyiség. Legtöbb helyen azonban a 10-ik részen felül még kötelesek 1, vagy 2 hold takarmányt kaszálni. A gabona cséplése, vagy részért, mely esetben 3 százaléktól 6 százalékgig változik a munkások díjazása, vagy 40 krtól 1 frt 20 krig fizetett napszámosok közbejöttével történik, mikor is a cséplőgép nagyságától függő munkások száma szerint egy napi cséplés 10—30 frtba kerül. A kaszálás, ha részben történik, a rét jósága szerint $\frac{1}{2}$ résztől $\frac{1}{4}$ részig váltakozik. — Mig a pénzért való munkáért magyar holdanként gyűjtéssel együtt átlag 2—2⁵⁰ frt közt lehet felvenni. A hol a gereblyézést az uradalom teljesíti, ott helyenként 1²⁰—1⁶⁰ frtért is megkapható. Kapás növények munkáltatása 40—60 kr. napszám fizetés mellett, magyar holdanként, tengeri 6—14, répa 8—16, burgonya 8—10 frtba kerül. A munkáltatás közti e nagy különbségeket, részint a napszám bér ingadozása, részint az időjárás, legnagyobbbrészt azonban a vidék népességi aránya okozza. Különben legnagyobbbrészt a kapásnövények még részmmivelés tárgyát képezik. A burgonya feles, mig a répa vidékenkint már harmados, a tengeri meg plane negyedesre is leszállt. A gazdaságokban alkalmazott napszámok értéke felnőtt férfinál az évszak szerint 40 kr. és 1 frt 20 kr. közt váltakozik.

Az elmúlt 24 évnek Somogy megyére vonatkozó terménystatisztikája, melylyel a tisztelt hallgatóságot untatni nem kívánom, arra tanít bennünket, hogy mig az őszi búzával, őszi árpával s rozsossal bevetett területek csupán évenkénti hullámmutatókat mutatnak, de sem feltűnő emelkedés, sem fogyás nem észlelhető, addig a tönköly termelése szerencsésen lejárta magát. A tavaszi kalászosok, buza, ugy mint rozs emelkedőben vannak, de leginkább az árpa, mely utóbbi főleg a Balaton-melléki árpavidékeken nagyon felkaroltatván, a zab rovására

terjesztetett ki, mert míg az árpa által bevetett terület 9 év alatt 22 ezer hektárról 26 ezerre emelkedett, addig a zab közel 23 ezerről 19 ezerre szállott le. Egyébiránt a zabvetés fogyása nem csak az árpa emelkedésének, hanem azon ténynek is tulajdonítható, hogy az irtásföldek, melyek nálunk az első években kizárólag kukoriczával és zabbal vettetnek, már sajnos, — túl vannak ezen első éveken. Csak a legújabb évek árhanyatlása adott ismét nagyobb lendületet a zabvetésnek, mint oly növénynek, melyet a tengerentúli verseny még eddig alig érintett és a mely ennél fogva még legkevesebb árhullámzást mutatott. Az árpa érdekében még felemlitem, hogy főleg a Balaton mentén már a parasztok is chevalier-árpát vetnek és hogy 9—10 frtos árpa nem tartozik a ritkaságok közé.

A vasutaktól beszerzett adatok nyomán legalább megközelítőleg iparkodtam a megye *gabonakivitelének* átlag mennyiségeit megállapítani és a következő eredményt nyertem. Elszállíttatik a megye területéről évente átlagosan

800.000 q. buza 235.000 » árpa,

100.000 » rozs, 50.000 » zab,

a mi az átlagos árak szerint körülbelől 9 millió forint értéket képvisel.

Ha már most azt keressük, hogy mi marad ebből a termelőnek, s felveszszük, hogy a gazdaságok regijeje és a saját fogyasztás az összes állattartásból való jövedelemen felül még a tengeri árat és a fenti gabonajövedelem egy negyedét felemészti, marad a 9 millióból 6,750.000 frt. Ezt felosztva a megye szántóföld és rétösszegére, esik egy kat. holdra 10 vagy egy magyar holdra 7 frt 50 kr. Ha pedig a felosztásra a legelőt is bele vesszük, akkor k. holdjára 8, magyar holdjára 6 frtot nyerünk. A mely egységarak meglehetősen meg is közelítik a megye területén divó átlagos földbéréket.

És ez némileg megnyugtat az iránt, hogy a sok oldalról meglehetősen fáradsággal összeszedett adatok legalább nagy átlagokban megközelítik a valóságot. De megnyugtat még egy más összehasonlítás is. Ha ugyanis a vasutak által elszállított mennyiséget, valamint a gabonafélékkel bevetett holdszámra szükséges vetőmagot levonom a termésből, megkapom a fogyasztást. Ezen fogyasztási mennyiséget elosztva

126801

a lakosság számával, egy egészen a valószínűségnek megfelelő eredményt kapok. Ezen számításom szerint esnék fejenkinti fogyasztás:

rozsból 1⁸⁰, hektoliter, míg az országos statisztikai hivatal becslése 1⁹⁰.

buzából 0⁴⁷ hektoliter, míg az országos statisztikai hivatal becslése 0⁹⁰.

Rozsból tehát az eredmény majdnem egyezik, a búzá-nál mutatkozó nagy különbséget pedig annak vagyok hajlandó tulajdonítani, hogy népünk jóval több kukoriczát fogyaszt a buza rovására, mint azt a rendes statisztikai becslésnél felvenni szokás. A mi annyit tesz, hogy rosszabbul táplálkozik mint a hogy rendszeren felteszik róla, — mit egyébiránt az ujonczozási első korosztály haladó fejietlensége is bizonyít.

A megye állattenyésztésének alapjául szolgál 101.872 k. hold természetes kaszálón és 120.525 k. hold legelőn kívül az összes mesterséges takarmánytermelésre felhasznált terület, közel 30.000 hold.

A természetes kaszáló kis- és nagyobb birtokosok között következőkép oszlik meg:

Kisbirtokosok tulajdona = 47⁶¹%

Közép- és nagybirtokosoké = 52³⁹%

A rétművelés kisbirtokosainknál a legkezdetlesebb, a lapályos helyeken fekvő rét-területek okszerű árkolásáról szó sincs, a hol mégis az árkolásnak némi nyomai látszanak, az a legczélszerűtlenebb és a legelhanyagoltabb állapotban van; ennek következménye, hogy egyes vidékek egész évi szénatermését csekélyebb záporok is tönkre teszik. A rétföldek gondozása legfőlebb a vakondturások elteregtetése és némely vidékeken igen szórványosan a tavaszszali megboronálásban nyilvánul. A hol pedig a trágyahiány miatt kimerült rét nagyon keveset, avagy semmit nem terem, főlészántják és gabonával, néhol takarmánnyal vetik.

Nagybirtokosaink rétművelése is távol áll a kor kívánalmától, a mennyiben alagsövezést csak újabban kezdenek létesíteni, a réttöntözést pedig, azt lehet mondani, nem ismerik.

A legelőket a kevésbé értékes rónák és a cserjékkel borított dombos helyek képezik. Míg az erdős legelők, sokszor nedves berken vonulnak végig. Az egyes vidékek helyrajzi és

talajviszonyai szerint használhatóság tekintetében nagyon különbözök, általában azonban kedvező időjárás mellett legelő állataink nyáron át kevés istállózást kívánnak, főleg az erdei legelőkön.

Statisztikai adatok szerint a takarmánynyal bevetett terület nagysága 11 év alatt közel megkétszereződött. 1880-ig változatos, de 1882-től fogva fokozatosan emelkedik, mi nemcsak a nagybirtokok rendezésének, hanem azon körülménynek is tulajdonítható, hogy utóbbi időkben kisbirtokosaink is mindjobban kezdenek vetett takarmányt és pedig nem annyira lóheret, luczernát, mint zabos-bükkönyt termelni.

Az utolsó állatszámolás Somogy megyében 122 ezer darab *szarvasmarhát* mutat ki. Ebből 6% színes, ugynevezett csira, mely inkább a nagyobb helységek körül csoportosulva, részint nagyobb tehenészetekben, de itt tiszta törzsfajban található. Az összes létszámban van még 4% bivaly, melyek többnyire a balatonmelléki nagy lápok kihasználására tartatnak. A többi még mind a magyar fehér marhához tartozik s az el nem darabolt közlegelőjű községekben még a parasztbirtokosnál is szép fajjellegű példányokban található. Bár sajnos, a hanyatlást tagadni nem lehet. Hisz magából állatstatisztikánk összehasonlításából is kitűnik, hogy 15 év alatt a megye szarvasmarha-állománya 4%-kal fogyott.

Kétségtelenül szomorú tény ez, főleg ha tekintetbe vesszük, hogy csak az utolsó 5 év alatt Magyarország szarvasmarha-állománya 6,12%-kal növekedett. Ha már most a szarvasmarha apadását a mesterséges takarmányterület (fentebb kimutatott) növekedésével állítjuk szembe, arra a következtetésre jutunk, hogy a mesterséges takarmány szaporodása nem az állatállomány számát emelte, hanem csupán az elkövetett bűnökért tett eleget, azaz a feltört réteket és legelőket volt hivatva helyettesíteni s talán részben az erdőnek befásított legelőket is.

Nézzük most kissé közelebbről a szarvasmarha-állományt, hogy tisztában lehessünk az iránt, miként állunk másokhoz képest:

Egy □-kilométerre esik szarvasmarha:

Angliában	31,3
Németországban	29,2
Ausztriában	28,6

Franciaországban	21·7
Olaszországban	16·1
Somogyban pedig	18·2

Tehát csupán a selyembogár, olajbogyó és narancs hazája az, a mely területarányban nálunknál kevesebb szarvasmarhával bír. És csoda is volna, ha még azt sem volnánk képesek túlszárnyalni.

A népességhez viszonyítva, már másképp áll az arány, mert:

1000 lakosra esik szarvasmarha:

Németországban	355·4
Ausztriában	345·0
Franciaországban	317·0
Angliában	277·0
Olaszországban	170·0
Somogyban pedig	399·0

Itt már legelől állunk. A mi egyébiránt legjobban tanuskodik aránylag gyér népességünk s extenzív közgazdasági viszonyaink mellett. Mert itt még az iparosnak s a szolgának (béres), sőt némely zsellérnek is megvan a maga tehene!

A tehénállomány szerint pedig Somogyban:

esik 1 □ kilométerre 6·8 db., ezer lakosra pedig 145 db.	
mag az egész Magyarországon » » 6·16 » » » » 180 »	
Dunántúl pedig » » 8·11 » » » » 137 »	

A miből látható, hogy bár a tehénállomány lakosság arányában a magyar viszonyokhoz képest elég nagy, a területhez viszonyítva mégis a civilizált Dunántúl átlagától messze elmarad, és leginkább karakterizálja a megyének extenzív természetét.

A szarvasmarha-állomány $\frac{2}{3}$ -a van parasztbirtokosok kezén, míg csak $\frac{1}{3}$ képezi nagy- és középbirtok tartozékát, mégis akkora az értékkülönbség az előbbi hátrányára, hogy az $\frac{1}{3}$ értéke alig képvisel kevesebbet, mint a parasztszmarhák összege, s nagyon szomorú, hogy e tekintetben a népies szarvasmarha-tenyésztés emelésére oly kevés történik.

A megye *lóállománya*, mely hajdan büszkeségét képezte, az utolsó félszázad alatt úgy mennyiség, mint minőségre apadt. Hisz az öregebbek szavai szerint ifjúkorukban még a jómódú parasztok is többnyire négy lóval jártak, míg a

mostani generáció illet még elképzelni sem tud. Egyébiránt a mennyiség apadása, mely még a hetvenes évek óta is 40%-ot meghalad, korántsem oly ijesztő jelenség, mint a szarvasmarhánál. A közlegelők feldarabolásában és a fuvarozások csökkenésében leli természetes magyarázatát. Különben még mindig több a ló Somogyban, mint máshol, mert míg itt $7\frac{1}{2}$ esik egy □-kilóméterre, addig átlagosan Magyarországon csak 6, körülbelül annyi mint Angliában és Németországban.

A lónál egyébiránt a közgazdasági fontosság nem is a mennyiség, hanem a minőségben keresendő. S e tekintetben a legújabb időben tagadhatlan előmenetel tapasztalható, nem csak a nagy ménesekben, de kivált a népies tenyésztésben. Az állami méntelepek, kiállítások, versenyek és katonai lóversenyesorozatok mégis csak megteszik a kellő hatást és ma már a megye bizonyos vidékein oly szép lóanyagot látunk a földműves kezén, a melyet némely ménes-tulajdonos csakugyan megirigyelhetne. Legnagyobb kárukra szolgál azonban azon rossz szokásuk, hogy a csikót korán veszik használatba. Hogy ez mennyire általános, azt nemcsak a nép közt élő ember a saját tapasztalatából ismeri, de még a statisztikából is kitűnik. Ha ugyanis a volt urbéreses birtokában lévő ekéket az 1884-iki állatstatisztikával összevetjük, feltűnő, hogy a somogyi volt urbéreses összes vonóereje, nevezetesen ökrök (teheneket itt nem jármoznak), kanczák, herélték és mindenfajú 4 éves lovak összege párosával számítva nem szolgáltatnak elég vonós erőt a kimutatott ekékhez. A hiány pedig éppen akkora, hogy a kimutatott 3 éves csikók által fedezhető. Nyilvánvaló tehát, hogy ezen 3 éveseket is mind igázzák. Legújabbban mégis tapasztaljuk, hogy a jobb lónevelő polgároknál ez a félszeg módszer jobb belátásnak kezd helyt adni. A jó példa általánossá válása nagy mértékben fog lendíteni népünk lótenyésztésén.

Különben érdekes és jellemző, hogy míg magyar népünk örömmel és szenvedélylyel tenyészt a lovat, addig a németek többnyire csak csikókat vesznek s azokat kihizlalva nagyra növesztve adják tovább, de anyakanczát csak nagyon elvétve lehet náluk találni.

A nagyobb birtokosok ménesei is apadóban voltak az utolsó 30 év alatt, de a legújabb időben nem várt mértékben

szaporodnak. Az ideai összeírás mutatja, hogy csakis oly ménes, a melynél legalább 15 anyakancza képezi az alapot, Somogy-megyében 34 van, a melyek anyagját 921 kancza képezi. Ezekből 34 telivér, 142 nehéz munkás (nori, percheron), 749 pedig félvér, részben lipiczai. Ezenkívül még csaknem minden közép- és nagybirtokosnak megvan a maga kis lótenyészet, melyben a körülményekhez képest 4—14 anyakancza után nevel.

Egyébiránt, hogy mennyiségre ez mily kis részét képviseli a megye lótenyésztésének, mutatja azon tény, hogy az összállománynak csak 14%-a van nagy- és középbirtokosok kezében, a többi mind paraszttoké.

Nagyon jó intézményt tart fenn, már közel 10 év óta a megyei gazdasági egyesület (sajnos, hogy működése mindeztideig ez egyetlen fontosabb sikerben összpontosul) azáltal, hogy Kaposvárott évente lódíjazással egybekötött lóeladásokat rendez, mely célra a nagyobb tenyésztők részvényekre 100 lóra való istállót is építtettek. Ez alkalommal rendesen elég szép számban jelennek meg kivált a bécsi és külföldi vevők és így lehetővé válik az értékesebb lovat is a megye területén értékesíteni. Sajnos, hogy ezen jó alkalmat földmivelő tenyésztőink eléggé ki nem használják. Annál nagyobb áldás reájuk nézve a tavasszal és ősszel megtartott katonai lóbevásárlás, mely a felesleges közvetítő rovására már néhány forintocskát tartott benne a paraszttenyésztőnek ügyis kongó zsebeiben. Csak az a baj, hogy a megrövidített, de annál élelmesebb lókupecz a vásárok előtt, még februárban bejárja a parasztok istállóit és lovaikra mindenféle bajt reá fogván, elhiteti velük, hogy: »a katonák majd úgy sem veszik meg«, s így olcsón kicsikarván a lovakat, nyomban szép nyereséggel tovább adják a lóavató bizottságoknak. Nagyban lehetne tehát a kis tenyésztőktől egyenesen összevásárolható lovak mennyiségét emelni, ha a lóavató bizottságok csak ezen vásárok *után*, nem pedig *előtt* fordulhatnának a lólíferans árúi felé.

Főleg a megye homokos részén található nagy számú kopár, csak rövid füvekkel benőtt legelői elkerülhetlenné teszik a *juh* tartását. A somogyi égálg, talaj és legelő behatása a gyapjura finomítólag hat, a juhtartó birtokosok túlnyomó része a természet ezen irányát jól felfogva már

évszázadon keresztül a *superelecta* merinót tenyésztette, melynek fajtát többen a nagyurak közül még e század elején egyenesen Spanyolországból hozatták be. Később a negretti irány tört utat, míg az utolsó évtizedekben a birtokosok egy része nemesített fésűs, sőt kis részben húsbirkára ment át, bár a nagy többség még mindig a kisebb és finomabb irány mellett látszik maradni. Ezek a gyapjút nagy részben saponariás meleg háti mosással, patyolatfehérre mosva, egyenesen francia posztógyárakba szállítják, (a somogyi finom gyapjúnak legnagyobb része Elbeufbe megy), a honnét mint legfinomabb fekete szövet, mint frakk- és reverenda-kelme tér vissza hozzánk.

Nincs idyllikusabb látvány, mint egy verőfényes májusi napon egy erdővel szegélyezett kies rétvölgynek üde zöldjében látni a megmosott, de még nem nyírt juhokat, melyek csak úgy fénylenek a fehérségtől és dideregve szárítják locskos bundájukat a jötevő nap sugaraiban. Mily szép ez, mily munkából áll, mennyi befektetés és tapasztalat kell ahhoz, hogy oly hibátlan szép mosást állítsunk elő; és mégis, mily hálátlanná válik évről-évre mindinkább! A gyapjúárak fokozatosan hanyatlanak, a finomságoknak magasabb fokát mindinkább gyengébben honorálják a vevők. Sokan már zsirban (mosatlanul) kezdenek nyírni s a magas nyereséggel dolgozó gyapjúmosó-gyáraknak engedik át a mosás munkáját.

Mért nem állanak össze a gazdák, mért nem csinálnak szövetkezetileg gyapjúmosó-gyárat a megyében? A szállítást megtakarítanák és az eddigi nyereség-kevesebbet egy jó része pedig megtérülne a gyári gyapjúmosás olcsósága által. Annál könnyebben keresztülvihető volna ez, miután a juhállomány-nak 98%-a a nagy- és középbirtokosok kezében van s így csak az intelligens, számítani tudó elemmel volna a szövetkezetnek dolga.

A juhállomány egyébiránt a jövődő állatfelvételben valószínűleg tetemes fogyást fog mutatni, miután az árdepressió folytán a juhot, melyet most már csak »*malum necessarium*«-nak tekintenek, mindenfelé szarvasmarhával iparkodnak helyettesíteni, a hol csak némikép is megengedik a helyi körülmények.

A *sertés-tenyésztésnek* 26%-a van csak a nagyobb birtokosok kezében, míg a többi mind parasztok és cselédek közt

oszlík meg. Ez a látszólagos aránytalanság onnét ered, hogy a parasztbirtokos és cseléd mindegyike egyenlő arányban tartja a sertést, vagyis jobban mondva, mindegyik annyit tart, a mennyit csak tud, gazdasági tekintetből akár czélszerű az, akár nem, az illető vidéken. Mert zsirra, szalonnára szüksége van, készpénze pedig nincsen, hogy azt a piacon megvegye. A közép- és nagybirtokosok pedig mindinkább felhagynak a sertéstenyésztéssel ott, a hol a vidék nem kiválóan arra való.

Sőt az utolsó évek áringadozásai nagyon sok jobbmodú kisbirtokost is nagymértékben elijesztett a sertéstenyésztéstől, ugyannyira, hogy még a Kaposvár—Zákány közti vasutvonal hosszában évek óta oly virágzó, Sopron és Bécsújhely irányában működő fiatal sertéskivitel is szűnőfélben van. A mi annál sajnálatosabb, mert éppen parasztbirtokosok voltak azok, kik ezzel egy nagyon jövedelmező piacot vesztek.

E mellett még elég örvendetes, hogy a barcsi sertéshizlaló részvénytársaság a nyomott árak idejében is szépen haladt, sőt fennállása óta legalább vidékén a már is kedvtelenségnek indult sertéstenyésztésnek ismét újabb lendületet kölcsönzött.

Az egyenkint lehetőleg röviden vázolt állatfajtáknak hasznossága és elegendősége iránt csak akkor szerezhetünk magunknak közgazdasági tájékozást, ha azok számát egy képbe foglaljuk össze. Erre a magyar statisztika által legújabbban használt redukálási alapot véve, legyen szabad egy pár számból álló kimutatást felhoznom.

E szerint Somogy megyében :

Állatnemek	Osztó	A parasztbirtokosok redukált állat állománya	Közép- és nagybirtokosok állománya
magyar szarvasmarha	1	75.464	34.643
színes	1	4.943	2.930
bivaly	1	345	4.270
ló	1	43.661	7.152
szamár-öszvér	1	409	355
sertés	5	25.289	8.785
juh	10	795	50.933
kecske	15	53	4
összesen		150.959	109.072
kecske és sertés kihagyásával		125.617	100.283
Vagyis esik egy darab redukált			

marhára az illető birtokos - kategória
szántóföldjéből 1½ k. hold 3.0 k. h.

kecske és sertés kihagyásával 1½ » » 3½ » »

szintügy: természetes kaszáló 0½ » » 0½ » »

Ebből kitűnik, hogy az átlagos instrukció nem mondható rossznak; a közép- és nagybirtokosnál sem, de legkevésbé a parasztbirtokosnál, vagyis más szóval a trágya-produkcióra az állat megvolna, csak az arra való gond nincs meg. Hisz nagybirtokosainknál is — sajnos — csak elvétve találunk még rendezett s gondozott trágyatelepet; középbirtokosainknál pedig ez éppen a ritkaságok közé tartozik. De mit mondjunk parasztbirtokosainkról, kik nemcsak hogy nem gondozzák, de némelyek még nem is gyűjtik a trágyát, pedig ők épp úgy reá szorulnak, mint a nagyobb birtokosok és kétszer annyi trágyát produkálhatnának jelenlegi marhaállományuk mellett.

De még rosszabb világításban áll előttünk a trágyázás ügye, ha tekintetbe vesszük, hogy néhány esztendeje nagy lendületet vett a préselt szalma exportja osztrák papirgyárak számára és bár közgazdaságunk szerencséjére több szalma-exportáló ügynök belebukott üzletébe, még mindig ott ólálkodnak a különböző vasuti állomásokon a szalmaajtó gépek. Mind megannyi bitófa, melyre a szalmaeladó kisbirtokos gazdálkodásának jövőjét felakaszthatja! Készakarva mondom kisbirtokos. Mert közép- és nagybirtokosaink közt már nem találkozik oly elmaradozott, ki eladná szalmáját a trágyához szükséges alom rovására. A kik mégis eladják szalmájukat, helyes számításból teszik azt. Mert részint már műtrágyákat kezdenek alkalmazni, részint pedig következőkép segítenek magukon: A Balaton déli partján ugyanis egy sok ezer holdra terjedő láp huzódik végig, ugyanaz, a melyben a fentemlített horvátajkú községek fekszenek. Ezen lápnak gyeprétege alatt a terület legnagyobb részén egy fél, egész egy méter vastagságú tőzegtelep fekszik, melynek kiaknázását alig egy-két év óta kezdték meg, mely azonban a legszebb jövőre nyújt kilátást. Jelenleg még csak nyers téglákban használják fűtésre és köbméterje 50 krért kel, csak kevesen kezdik alomul használni, de ezek aztán bátran el is adhatják szalmájukat. A láp mentében való közlekedés hiánya okozza, hogy még mind- eddig a külföldön most már oly magas fokra fejlődött tőzeg-

ipargyárak még eddig itt nem keletkeztek: De úgy hiszem, nincs messze az idő, midőn részben a balatonmelléki tőzegkorpa (Torfmull) fogja elősegíteni a fővárosi csatornázás kérdésének megoldását.

A földművelés és állattenyésztés után az *erdőgazdaság* az, mely a megye lakosságának megélhetésében fontos szerepet játszik. A mi érthetővé válik, ha tekintetbe vesszük, hogy azon számtalan erdőpusztítások után, melyeknek az utolsó század tanuja volt, még mindig a megye területének közel $\frac{1}{4}$ része a kataszterben erdő czímen figurál. Tökéletesen ennyi mai nap már nem áll fenn, de Tallián Gyula alispán urnak szives közbenjárása folytán, kinek különben is sokféle adatokért köszönettel tartozom, ez évben létesített összeírása szerint még mindig 219.394 holdra rug a megyének összes erdőterülete.

Ebből kerekén 25% a 40 éven aluli állag, vagyis 54.473 hold. Mely ismét következőkép oszlik meg (öleket elhagyva):

10 éves s azon aluli	18.353 hold
20 » » »	15.766 »
30 » » »	11.343 »
40 » » »	9.011 »

Miből láthatjuk, hogy az erdősitett terület nagysága, bár 30 év alatt megkétszereződött, de még nagyon távol áll attól, hogy a status quo fentartását előidézzé. Vagyis más szóval feltehető, hogy a megyei erdőterület a jövőben továbbra apadni fog, még akkor is, ha megengedjük, hogy az erdősítendő terület tetemesen növekedni fog. Legmagasabb a fiatal erdők százaléka a dombos igali járásban (60%), míg legcsekélyebb a csurgóban, ahol a 40 éven aluli állag csak 10%-át képezi az összterületnek. Különben nem szabad tekinteten kívül hagynunk, hogy az összes erdőterületben sok oly terület is foglaltatik, mely inkább legelőnek használtatik, de mert még vén fákkal van beállítva, az erdők közé soroztatott. Kár, hogy az ilyeneket nem lehet külön kimutatni, azért mindig csak az összerdő-területhez lehet viszonyítani a felújítottat.

Ha itt is külön választjuk a volt urbéresek tulajdonát, melyek természetesen köz-erdőt képeznek a magánosokétól, következő képet kapunk:

Volt urbéresek összes erdőterülete 25.673 hold, melyből a 40 éven aluli, vagyis újított rész 4.534 hold, vagyis 18%. A magánosok erdeje 193.721 holdat tesz, melyből újított 49.963

hold, vagyis 27% található. Ezen aránytalanság megdöbbentő s a községi erdei viszonyok rendezetlenségére vezetendő vissza. Hisz az erdőtörvény keresztülvitele ugyszólván még alig történt meg, pedig ez egy oly életkérdés a községekre, a melynek komolyságát kicsinyleni nem volna szabad! Van oly járás is, a hol a községi erdőknek 5%-nál sincs több fel-erdősítve!

Némelyek azzal vigasztalják a községi birtokosokat, hogy »se baj! a míg kapunk fát az urasági erdőkből.« Igaz, hogy ehhez még aránylag könnyen jut a paraszt, mert téli favágó munkáját, irtást, hasábolást nem számítja és szerez általa tüzelő anyagot. De a gyermekeire kellene gondolnia, vajjon jut-e majd azoknak is?

Hisz a tűzifa-árak az utolsó évtized alatt hallatlanul mentek felfelé, úgy, hogy a hol még pár év előtt 6 frtért kelt a kemény hasáb őle, ott ma 9, 10, sőt helyenkint 12 frtot is adnak az erdőben. Ugyanily fordított arányban szálltak le a famunkás bérei. A hol hajdan 80 kr.—1 frt. volt egy hasáb ől vágása s rakása, ott ma 50—60 krért örömmel elvállalják ugyanazt a munkát.

Faipar a megyében alig van kifejlődve. Hacsak a tölgy kéreg-háncsolást nem számítjuk oda, a mely a legutóbbi években kezd magának egy kis tért hódítani. A megye főbb fanevei különben cser s tölgy, helyenkint nagy mértékben gyertyánnal vegyítve. Bükk többnyire csak a Zseliczségben. Hárs az agyagos talajokban gyomként nyomja el szomszédjait, úgy mint homokosabb helyen a rezgő nyár- és nyírfa, mely különben a vén tölgygyel együtt Somogynak tipikus alakja. Tülevelűek, melyek kivált *Pinus Austriaca* s *Sylvestris* a homokon mesterséges nagy állagokat képeznek, 25—30 évnél magasabb korban még nem találhatók.

Épület- és szerszámfának való mindinkább gyérül a megyében, és sok nagyobb birtokos van már, ki a hajdan tölgyfában oly gazdag vidéken, piacról hozatja azt, mit gazdaságában használni kénytelen. Fenyőgerendát, léczet és deszkát fakereskedők közvetítése által a stájer erdők szolgáltatnak.

E helyen tartom jónak a *vadászatról* is megemlékezni, a mely az utolsó évtized alatt oly haladást mutat fel, hogy méltán sorolható a megye jövedelmi forrásai közé; a mennyiben a terítékre hozott hasznos vad értéke 1887-től 1890-ig

83.915 frtról 133.846 frtra emelkedett. A kép tökéletességének kiegészítésére pedig alább közlöm az 1890. évben terítékre hozott vadak részletes kimutatását.

<i>Hasznos vad:</i>		<i>Kártékony vad:</i>	
Szarvas és szarvassuta	273	Róka	1.054
Dámvad és dámvad-suta	259	Vadmacska	216
Őzbak és ősuta .. .	1.791	Borz	232
Vaddisznó	37	Vidra	114
Nyul	59.950	Sas	447
Lapin	2.842	Sólyom, karvaly, kánya stb.	16.064
Fácán	16.393	Kis ragadozó madarak	2.040
Fogoly	64.993	Egyéb kártékony vad	19.763
Fürj	5.420	Összesen .. .	<u>196.001</u>
Erdei szalonka .. .	1.476		
Sárszalonka	132		
Vadkacsa	1.240	Hasznos vad értéke	133.846 frt.
Vadlúd	258		
Egyéb hasznos vad ..	1.007		

Hogy mindeddig miért időztem oly soká a mezőgazdaságnál s mindannál, a mi ezzel összefüggésben van, annak okát is legjobban a statisztika világítja meg, mely szerint a megye 326.835 léleknyi lakosságának csaknem 95% foglalkozik gazdálkodás- és általában földműveléssel, míg iparüzéssel 4,49%, kereskedelemmel pedig éppen csak 0,39%. Ez szolgáljon magyarázatául azon rövidségnek is, melylyel az ipar és kereskedelem felől szólhatok.

A *házi-ipar*, mint már a bevezetésben is említém, mint mindenütt, itt is hanyatlóban van s most már csupán a kender s len szövésére redukálódik. A megyének 308 községe közül már csak 56 község az, melynek lakossága még kender-szövéssel foglalkozik, de a főcél a saját használat, piacra csak az esetleges fonalfölösleget hordják.

1884. év óta kiadatott: a megye területén képesítéshez kötött iparigazolvány összesen 2.284, megszűnt 74. Iparengedély »B« lastrom szerint 482, megszűnt 32. Egyéb iparoknak »E« lajstrom szerint 489, megszűnt 16. Ezek összegéből levonva a megszűntek összegét, a nyert eredmény körülbelül a lakosság egy százalékát teszi.

Ipartársulat alakult 40, ebből 24 vegyes.

A vizimalmok száma apad a gőzmalmok folytonos szaporodása mellett, mely mozgalomnak az utolsó évek szárazsága csak annál nagyobb lendületet adott. Mai nap már a megye területén működő gőzmalmok száma 82, melyek közül több már műmalom számba is mehét.

Különben gyárakban is nagyon szegény a megye, de ha a valódi ipart űző gyárak fejlődésében van is egy nagyon csekély haladás, addig a gazdaságiakban, kivált az adózási viszonyok folytán hanyatlás állott be. Még a 60-as, 70-es években nagyon tetemes volt a szeszgyárak száma, mai nap az egész megye területén egy gazdasági és egy nagyobb szeszgyár van működésben; az egyetlen kisebb serfőzde pedig, egyéb okokból tavaly szűnt meg.

A megye székvárosa, Kaposvár, az állami vasuti javító műhelyen kívül, csak három téglagyárt és három szódagyárt tud felmutatni, ezenfelül csak Szigetvár s Curgó azon helyek, melyek ily hasonló czímen a »somogymegyei gyárvárosok« közé sorolhatók. Ugyanezen helyek, valamint a többi járási góczpontok képezik a kézműiparosok és néhány nagyobb gabonakereskedőnek székhelyét, de forgalom tekintetében legalább is egy magasságban áll velük a déli vasut mentén, a Balaton partján fekvő kis boglári állomás, mely több nagyobb export-czégnek központja.

De közgazdasági szempontból mindezekon messze felül emelkedik a megyének egyetlen kikötő városa, Barcstelep, mely az utolsó 25 év alatt egy szerény kis faluból amerikai város módjára, gombaképen cseperedett fel, azt lehet mondani, országos emporiummá. Barcstelep a Dráva folyó partján fekszik és egy közuti hid és egy külön vasuti hid köti össze Szlavoniával, melynek úgyszólván kapuját képezi. Még nagyobb fejlesztő erővel volt reá nézve azon tény, hogy a hajózható Drávanak mindeddig még végpontját képezte, tehát az átrakodó-állomást hajóról a vasutra. Ezen felül négy különböző vasutvonalnak végpontja. Itt állnak a budapesti Escomptbanknak a budapestiekhez hasonló raktárai, melyek évente 6 millió frt. biztosítási értéken felül raktároznak gabonát, mely részint a vidéken termett, nagyobb részben pedig a Dráván érkezik az Aldunáról és útban van akár a nyugati országhatár, akár a tenger felé. Országunk semmi más városát sem kivéve, Budapest után itt szokott a legnagyobb látható gabonakészlet raktározva lenni,

mert e közraktárokon kívül még több nagyobb exportezég is bír ottan saját rakhelyeket. Itt van a »société à l'importation de chène« francia fűrészgyára és faraktára. A gyár csupán keményfát dolgoz fel deszkának, parkettnek és boritékdeszkának és az ilykép feldolgozott árút Franciaországba szállítja. Állandóan 100 munkásnál többet foglalkoztat, kiknek száma időnként a munkához képest nagyban emelkedik. A nyersfát (eleinte Szlavóniában) most Romániában, Szerbiában és a határőrvidéken szerzi be. Raktárában felhalmozott fa értéke állandóan 2—3 millió forint, sőt időnkint jóval nagyobb. A gyár munkavezetői és szakmunkásai többnyire francziák, csak csekély részben magyarok. A bécsi Union-banknak, valamint még 3 más nagy cégnek van még ott nagy dongafa, épületfa-raktára és részben gőzfűrész. Egy-egynek szállítása évente vagy 600 waggont vehet igénybe.

Ugyanitt van a barcsi sertéshizlalo részvény-társaság, mely 1887-ben 200.000 forint részvénytőkével alakult meg és átlag 10.000 darabot tart egyszerre hízóban a társaság tulajdon telepén. A részvény-társaság nem saját sertéseit hizlalja, hanem egyes gazdákéit és ezek számlájára. A teljesen kihizott árú rendesen a bécsi piacra kerül.

Itt székel a Dráva gőzhajó-társaság igazgatósága, a mely azelőtt Eszéken volt, valamint a Dunagőzhajózási társaság ügynöksége. Az előbbi 1881-ben két gőzhajóval kezdte meg az üzemet; ma öt gőzös és mintegy 35 uszályhajóval rendelkezik; ugyanily számú hajója járja a Drávát a Dunagőzhajó-társaságnak a barcsi kereskedelem érdekében.

Van egy 100.000 forintnyi alaptőkéjű takarékpénztára, mely egyike a legnagyobb forgalmú megyei pénzintézeteknek és úgy a helyi kereskedelem pénzzükségletét, valamint a szlavoniai jelzálog- és váltóhitelt fedezi.

A déli vasut állomásai közt Bécs és Trieszt után forgalomra nézve mindjárt Barcs következik. Összes szállítványai évenként megközelítik a négy millió métermázsát, melyből vasuton 1.7 millió, hajón pedig 2.3 millió érkezik.

Direkt és indirekt adója ezen 4.427 lakót számláló helynek évente a 160.000 forintot haladja meg; s emelkedő forgalmára jellemző, hogy 1880-tól 1889-ig távirati forgalma 13.824 darabról 35.788 darabra emelkedett.

Most épül egy téglagyár; egy nagyszabású műmalom

létrehozása már biztosítotttnak látszik, posztógyárról beszélnek stb. És így halad ez évről-évre, mintha csak nem is az öreg Európa talaján tenyészne. De csakhamar találkozik, mi erre emlékeztet bennünket. Sokféle érdekelt felek petícionálása és fáradsága még nem birta kieszközölni, hogy ezen nagyforgalmú hely akár szolgabíróságot, akár járásbíróságot kaphasson. Minden egyes váltóóvatolásért be kell utazni a járás székhelyére, Szigetvárra, a mire egy nap csaknem egészen reá megy. De hiába, így pártolják nálunk felülről a haladást!

Somogymegye *pénzügyintézetek*ben elég gazdag, mert 9 takarékpénztárt és 8 segélyszövetkezetet találunk ottan működésben. Azonkívül mint a takarékoságot elősegítő intézményeket még felemlitek néhány iskola-takarékpénztárt és több rendbeli takarékmagtárt. Utóbbiaknak legnagyobb része a reformált községekben található; céljuk az elért felesleg értékével az eklézsia terheit megkönnyíteni. De vannak — sajnos, még csak nagyon csekély számban — községi takarékmagtárak is, a melyek áldásos hatása abban áll, hogy első sorban a gabonauzsorás kezéből mentik ki a pillanatnyi kenyérszükségben szenvedő szegényt, aztán elősegítik az egész községben a takarékosági eszme haladását és végre akár jótékony, akár községi célokra tőkét teremtenek.

De visszatérve a tulajdonképeni pénzügyintézetekre: a segélyszövetkezetek alaptőke nélkül heti befizetésekre vannak alakítva, évi forgalmuk egyenkint 20—300 ezer forint közt váltakozik. Alakulásuknál rendesen a humanitárius cél lebeg szem előtt: a takarékoság és olcsó pénz! Az elsőt el is érik, a másodikat, többnyire önkénytelenül, eltévesztik. Résztint azért, mert már célátévesztett alapfeltételekből indulnak ki, osztalékot fizetnek; résztint, mert magas kamatszedéssel emelni akarják vagyonukat az adós rovására. A 8 közül csak 3 van, mely osztalékot nem fizet, de még azok sem adnak 6%-nál olcsóbb kamatra, míg az osztalékfizetők közt kettő van olyan is, mely 8%-os kölcsőnnel akar szegény tagjain segíteni. És érdekes, hogy ezeknek betétei — ha több évet összehasonlítunk egymással — nem emelkednek, míg azon 3 szövetkezet betéeteinek összege, a melyek osztalékot nem fizetnek, évről-évre szaporodik. Ezen különös jelenség magyarázatát csak abban vélem feltalálhatni, hogy az osztalékkereső kis tőke-

pénzes már inkább takarékpénztárba rakja pénzét. Csak a szegény, fillérenként takarékoskodó ember marad hű a segélyszövetkezethez, mely akkor prosperál legjobban, ha eredeti rendeltetésénél marad, nem pedig, ha részvénytársaságot játszik. Sajnos egyébként, hogy a segélyszövetkezetekben rendszeren csak kereskedők és kisiparosok szerepelnek, mint betevők, gazdák csak a kölcsönvevők közt találhatók. Másképp áll ez a takarékpénztáraknál, hol a gazdák a betevők közt is szerepelnek 20—40%-kal, de viszont a kölcsönvevők közt 50—90%-ig. A többi százalék mindkét esetben kereskedő, iparos és magánzó között oszlik meg.

A somogymegyei 9 takarékpénztár alaptőkéi egyenkint 20, egész 100 ezer forint közt váltakoznak; évi forgalmuk pedig 1 és 10 millió forint között. Míg a betétek után $4\frac{1}{4}$ — $5\frac{1}{4}$ % kamatot fizetnek, addig adósaiktól 7 és 8%-ot szednek váltóra vagy kötelezvényre. A betétek mind a kilencz takarékpénztárnál évről-évre következetesen növekednek, mit azon adatokból, melyeket az illető igazgatók szívesek voltak rendelkezésemre bocsájtani, számszerint és egyenkint tudnék kimutatni. De itt a rövidség kedvéért nem teszem. Csak megemlítem, hogy az említett nyolcz intézet betéteinek összege:

míg 1886-ban 3,770.000 frt.

addig 1890-ben már 4,843.000 frtra

emelkedett, vagyis öt év alatt 28% emelkedést mutat.

A kölcsönadott összegeknek kimutatását a 9 intézet közül már csak 7 adta rendelkezésemre; ezek összege volt:

1886-ban 1,857.408 frt. 73 kr.,

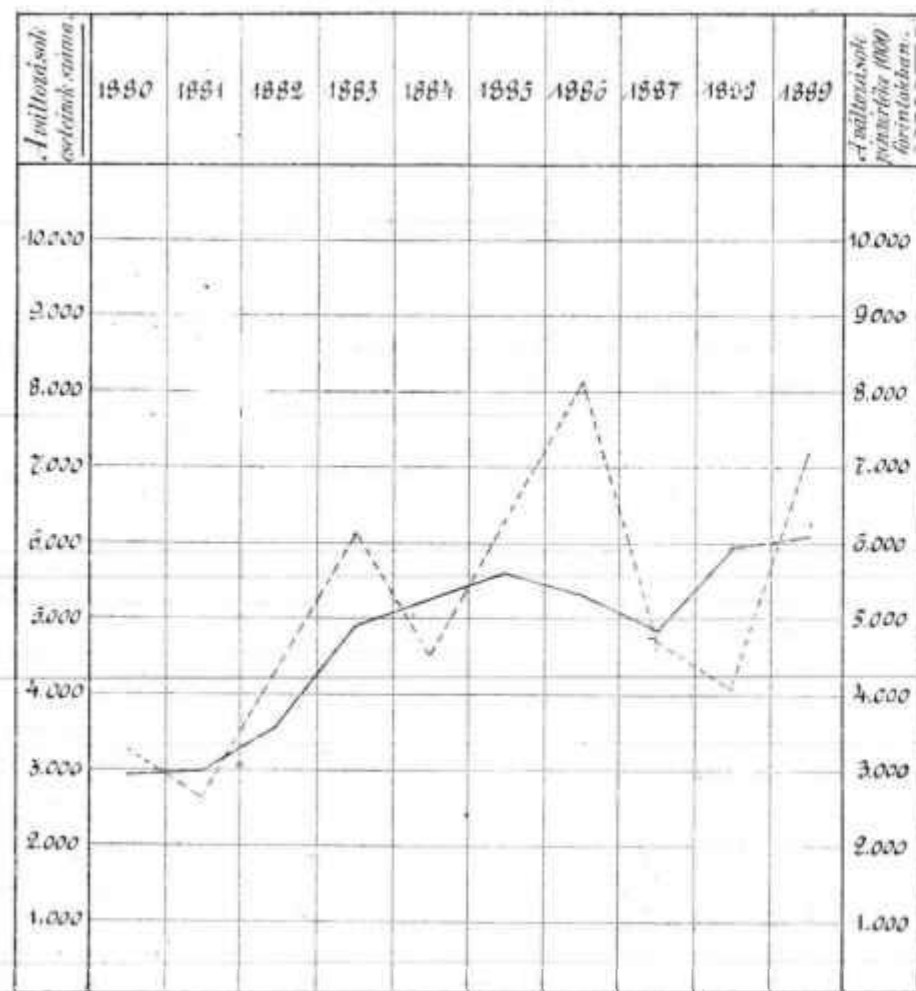
1890-ben 2,852.940 » 08 »

a mi 53% emelkedésnek felel meg.

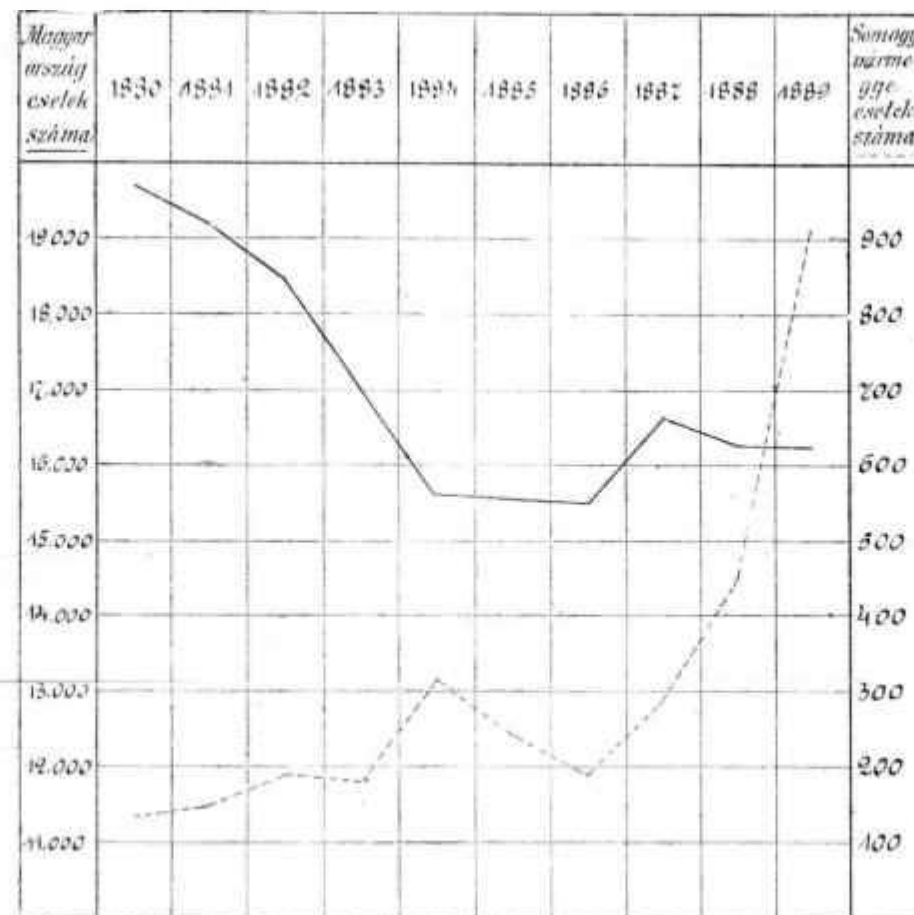
Tehát a tőkegyűjtés örvendetes haladást mutat; de azért a kölcsönvett összegek kétszeresen lépést tartanak velük, csak az a kérdés, hogy gyümölcsöző forgatásra használtatnak-e fel nagyobbbrészt, vagy pedig decadence jellegét viselik-e magukon?

De ha már most az adósságcsinálásnál vagyunk, tekintünk kissé a telekkönyvbe s lássuk, hogy azon legutóbbi tíz év alatt, melyről a telekkönyvi adatok már feldolgozva, mennyi új adósság kebleztetett be a somogymegyei földbirtokokra s mennyi töröltetett onnét.

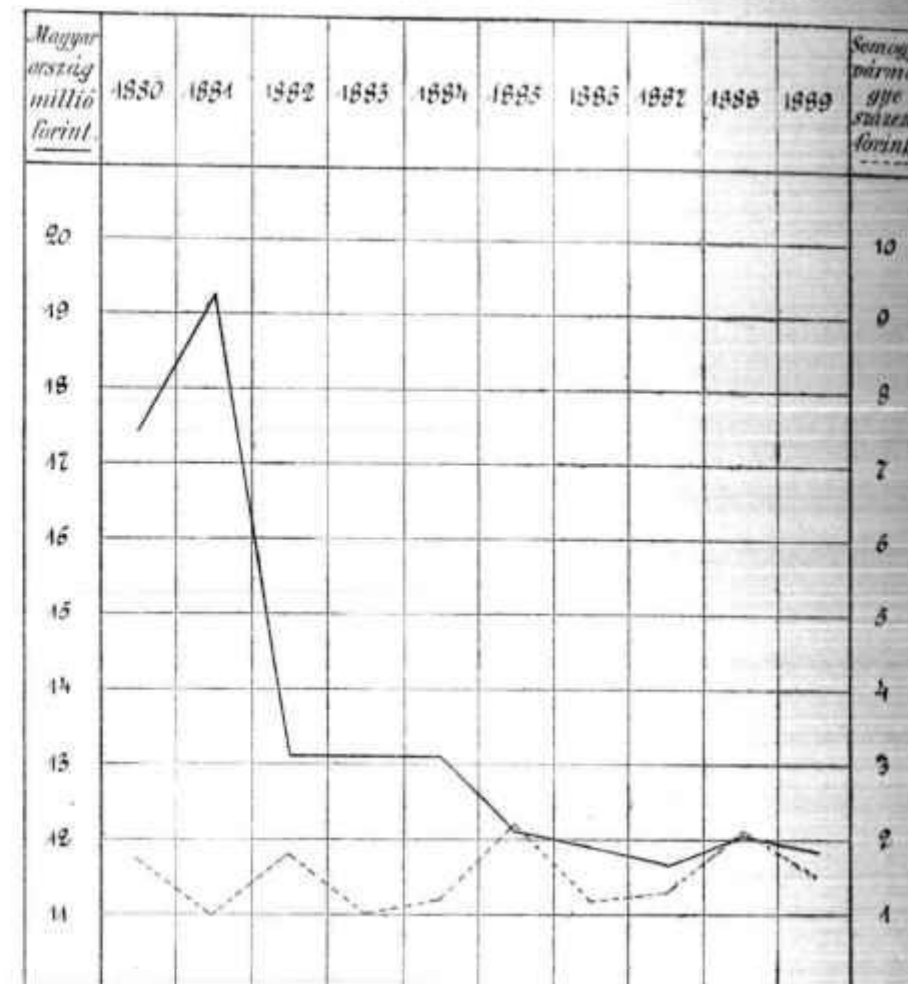
A birtokváltozások száma és pénzértéke.
Somogy vármegyében.

A végrehajtások száma.

A végrehajtások pénzértéke.

kifejezés. Megjegyzem, hogy ezt tekintet nélkül használok az egyénre és nem azt keresem, hogy a mai tulajdonos őse volt-e urbéres, hanem hogy az a birtok, mely valaha urbéresé volt, újabban mily irányban fejlődött társadalmi szempontból tekintve.

Vagyis a volt urbéres birtokok ma milyen gazda kezén vannak, — mennyire lettek azok felaprózva? Vizsgálódásaim alapjául, hivatalos adatok hiányában egy oly statisztikai összeírás szolgál, melyet megyémben a jegyzők közbejárásával állítottam össze, s mely azon telekösszeírásból indul ki, mely a com-massatio idejében készítettén, még minden község okmány-tárában feltalálható s kimutatja, hogy azon időben (Somogy megyében 1861. év körül) mennyi egész, $\frac{3}{4}$, fél, $\frac{1}{4}$ telkes gazda és hány zsellér volt?

Ezen összeírást szembesítem azzal, melyet ugyanazon községi előjáróságok számomra 1883-ban készítettek, össze-írván az akkori pontos állapotot hasonló birtokkategoriak alapján. Mert hisz a régi teleksystema szerinti osztályozása a parasztbirtokosnak még mai napság is divik! Volt pedig:

	egész telkes vagy azon felül	$\frac{3}{4}$ telkes	$\frac{1}{2}$ telkes	$\frac{1}{4}$ telkes	$\frac{1}{4}$ telken aluli és zsellér
1861. körül	830	849	7133	9982	5939
1883-ban	797	963	4504	11.886	11.777

Mindenekelőtt feltűnő, hogy nagymérvű elaprózás csak a féltelkes kategóriánál mutatkozik. A féltelkes ugyanis azon legalsó osztálya megyénkben a kisbirtokosnak, mely még képes kizárólag birtoka után megélni, családját fentartani és nevelni és egyszersmind a reá kirótt nehéz terheket viselni anélkül, hogy absolute mellékkeresetre szorulna. A mi azon alul van többé kevésbé reá van szorulva a napszám általi kenyérkeresetre. De a féltelkesnek csak egy pár rossz év, vagy kissé hanyagabb gazdálkodás kell és hamar megkezdődik a vagyoni roskadozás.

Másképp áll az egész és háromnegyed telkes, míg egy-résről házasság által igyekszik vagyonságát fentartani, olyformán, hogy fiával ismét gazdag leányt vétet el, még ha azt az ötödik faluban kellene keresnie; más oldalról több helyen még fennáll az ősi jogokhoz való ragaszkodás alap-ján azon régi szokás, hogy az atya életében szerződésileg vagy végrendelet útján adja át fiának, egynek vagy legföljebb

A megyében ugyanis történt:

	birtokvégrehajtási eset	ezer forint értékben
1880-ban	136	168
1881-ben	148	96
1882-ben	191	180
1883-ban	183	102
1884-ben	316	124
1885-ben	244	218
1886-ban	198	122
1887-ben	286	128
1888-ban	452	210
1889-ben	915	148

Azt látjuk, hogy a végrehajtási esetek szaporodnak, ugyannyira, hogy az utolsó évben hatszor annyi volt a végrehajtások száma, mint 1880-ban, ez azonban remélhetőleg csak kivételes összeg. Feltűnő, hogy az esetek pénzértéke nem emelkedik párhuzamban az esetek számával, miből azt a következtetést kell levonnunk, hogy még e kimutatás első időszakában értékesebb birtokok képezték a végrehajtás tárgyát, most mindinkább az értéktelen birtokokat, más szóval szegény embert éri az executió.

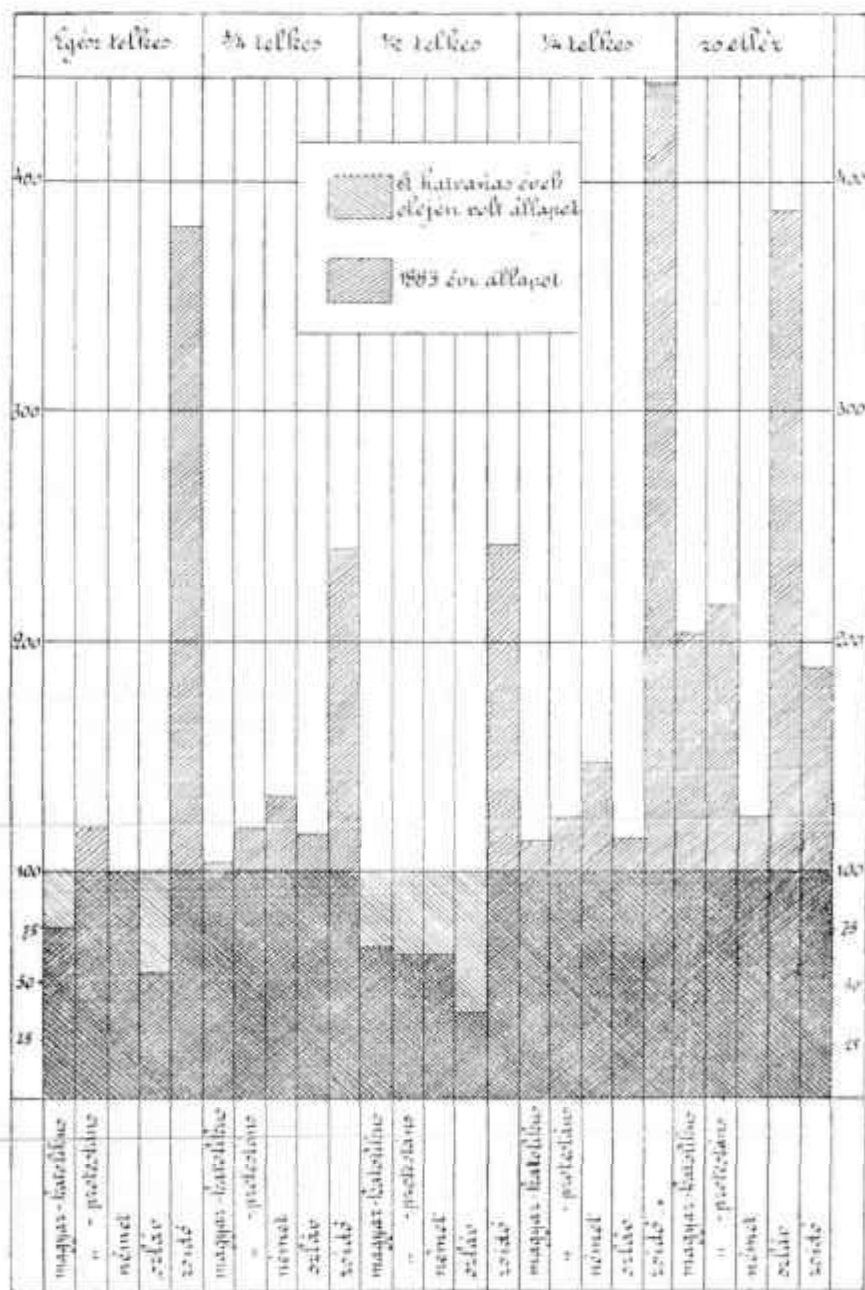
Összehasonlítva evvel Magyarország idevágó adatait, a számok irányzatában az előbbi képpel épen ellentétes arányt találunk; mert míg Somogyban a kimutatott 10 év alatt az executiók szaporodnak, addig Magyarországon ugyanazon idő alatt tetemesen megapad.

Megnyugtatót Somogy megyére csak abban találhatunk, ha e 10 évi átlagösszeget a lakosságra osztjuk el, mert így Magyarországon 947 lakosra esik egy végrehajtás, míg Somogyban csak 1068 lakosra.

Miután megyém lakosságának vagyoni viszonyait a rendelkezésemre álló csekély adatok nyomán általánosságban volt szerencsém bemutatni, még tárgyam befejezése előtt hasonló irányban tartom szükségesnek kiterjeszkedni a nép azon osztályára, mely nézetem szerint egy agricol államnak épen alapzatát képezi, mely mihelyt roskadozik, az épület maga is enyészetnek indult. Ezen osztálynak van nálunk egy kiválóan magyar elnevezése, mely a társadalmi határt történelmi fejlődésünk alapján még mai nap is élesen megvonja s ez a »volt urbéres«

Somogy vármegye

volt úrbéri birtokosainak szaporodása és fogyása százalékokban.

katholikus rovására feltűnően szaporodik. Ennek főoka a fent tárgyalt csekély szaporaság kérdésében fekszik, mely által a bűszke református a maga agrár politikáját csinálja. Feltűnik továbbá, hogy a német elem gyarapodik és pedig annyira, hogy a 61-iki status quohoz képest az egész telkesek 100 százalékkal, a háromnegyed telkesek körülbelől 30 százalékkal gyarapodtak. A féltelkesek azonban itt is legalább 30 százalékkal fogytak, a szegények, azaz egynegyed telkesek és azon alóliak jókora mértékben szaporodtak.

A fennebbi gyarapodások okait itt valóban tisztán a szorgalom és takarékoságnak javára kell irni, mely főleg a dohánytermelésnek ugyyszólván monopolizálásában jut legjobban kifejezésre. Ezen systemával mindeddig oly jól gazdálkodtak, hogy az apa többnyire öregebb fiának hagyta egész birtokát, míg a többiek számára a szomszéd községekben szerzett birtokokskát. Sajnos, hogy ezen kitűnő elem vagyonosodásában is beállott már a lassabbodás, hogy ne mondjuk megállapodás, mi főleg két oknak tudható be: 1. A trágya magas értékének, melyet most már a magyar szomszéd sem ad el. 2. Annak, hogy legújabbán a kincstár a dohánybeváltási árakat leszállította.

Épen az ellenkező áll a szlávokról, a kik határozottan dologkerülők és renyhék, 1861 óta még az egész telkesek száma is 55 százalékkal fogyott. Legjobban jellemzi őket, hogy némelyik községükben minden szabályrendelet és szigor daczára is még a magánlegeltetés divik. A zsidó gazdák az egyetlen »gazdakategória«, mely minden »birtokkategóriában« szaporodott kivétel nélkül.

És pedig az 1876-iki status quoval hasonlítva össze:

a zsidó egész telkesek körülbelől 275 százalékkal

»	$\frac{3}{4}$	»	»	140	»
»	$\frac{1}{2}$	»	»	140	»
»	$\frac{1}{4}$	»	»	300	»
és a zsidó zsellérek		»	»	280	»

— Megjegyzendő ezen nagy gyarapodás magyarázatára, hogy az 1867-iki időkben, bár a törvény ellenére is, már voltak izraelita birtokosok, de mégis elenyészően kevesen a többi gazpakategóriához. A legnagyobb baj nálunk csak az, hogy nagyrészüket a birtokot nem tartja meg, hanem azt tovább és tovább adván, egészségtelen spekuláció tárgyává teszi.

kettőnek a birtokot, míg a leányoknak olyankor »moring« gyanánt a szokott »rugott borju, tulipános láda és 40 frt jár«. Sokszor még a fiuk is az elsőszülött javára a köteles résznél kevesebbre szorítkoznak. Más helyen ismét úgy akasztják meg az elaprózást, hogy a testvérek, a míg csak tehetik, nem osztozkodnak meg és sokszor megtörténik, hogy egy osztatlan telken 3 házas testvér együtt gazdálkodik. De legnagyobb részben az imént említett mesterséges szaporátlantság okozza a vagyon együttmaradását.

Ugy hiszem nem lehet tagadni a fentebbi összehasonlító kimutatás tanuságos voltát, de még érdekesebb képet nyernénk, ha tudnók azt is, hogy *milyen fajta gazda* az a mai tulajdonosa a régi urbéri birtoknak? Kérdőíveim fogalmazásánál e kérdésre is tekintettel lévén, oly felosztását állapítottam meg a telektulajdonosoknak, mely tán meglepő és önkényesnek látszik, de a mely legalább megység viszonyaira, tapasztalásom szerint legtöbb felvilágosítással szolgál.

Más-más socialis elemet képvisel ugyanis a megyében: a magyar nyelvű katolikus; a magyar nyelvű református és lutheránus és az urbéri telkeket vásárló izraelita, mást ismét a kolonizált német és a szláv nyelvű népség. Felette érdekes tehát tudnunk, hogy a telkek elaprózásával párhuzamosan mikép oszlottak meg azok a népesség ezen különböző társadalmi tulajdonságokkal bíró kategoriái között.

Minő gazda közében	1861. körül hány gazda volt					1883-ban hány gazda van				
	egész telkes s azon felül	2/4 telkes	1/2 telkes	1/4 telkes	1/4 telkesen alul és zsellér	egész telkes s azon felül	2/4 telkes	1/2 telkes	1/4 telkes	1/4 telkesen alul és zsellér
Magyar katolikus .	537	399	2985	4961	3244	403	418	1930	5592	6583
Magyar protestáns .	233	367	3244	4099	1318	274	433	2024	5032	2828
Német	24	59	597	438	1056	48	78	374	648	1302
Szláv, (szerb, tót, horvát)	20	19	288	465	283	11	22	110	530	899
Zsidó	16	5	19	19	88	61	12	46	84	165
Összesen .	830	849	7133	9982	599	797	963	4504	11886	11777

Első sorban feltűnik, hogy »a magyar protestáns« (megyénkben túlnyomólag kálvinista) aristokracziája az egész és háromnegyed telkes nemcsak hogy nem apad, de a magyar

szántóföldjének körülbelül minden 30 kat. holdjára egy conventiós eseléd esik. Lévéen pedig nagy- és középirtokosoknak együtt 333.013 katasztrális holdja, esnék

11.101 conventiós eseléd per 2 drb. szarvasmarha = 22.202

A fentebbi szarvasmarha összegéhez adva, lesz = 80.452.

A mely szám alig tér el a hivatalos marhafelvételtől.

Már most feltéve, hogy ez áll, kísértsük meg, mily eredményt nyerünk, ha ugyanazon alapon eszközölt szarvasmarha felosztást az 1861-ben fennálló birtokviszonyokra alkalmazzuk:

1861.					
Egész telkes	830	à	7 drb.	szarvasmarha	= 5.810
³ / ₄ »	849	»	5 »	»	= 4.245
² / ₄ »	7.133	»	4 »	»	= 28.532
¹ / ₄ »	9.982	»	2 »	»	= 19.964
Zsellér »	5.939	»	0 ³ / ₄ »	»	= 2.969
	24.733				61.520

Tehát 1861-ben 3.450 darabbal több volt.

Vagyis míg 1861-ben egy családra átlag 2⁴/₈ drb. marha esett, addig 1882-ben már csak 1⁹/₄ drb. jut. Ez mutatja legjobban, hogy az eldarabolás igenis volt hatással a marhaállomány fogyására, miután pedig ezen apadás kétségtelenül közgazdasági baj, tehát az eldarabolás már csupán ezen szempontból is ítélve, valódi közgazdasági kalamitásnak mondható. Még illusztrálja ezen állapotot az is, hogy míg 1870-ben a kecskelétszám 756 drb. volt, addig 1884-ben 879-re emelkedett. A lapályban pedig a kecske szaporodása nem jó jel!

És ezuttal meg is van egyszersmind fejtve a szarvasmarhalétszámnak azon eddig indokolatlan apadása, mely az 1885-iki állatszámolás összehasonlításából eredő, 5.215 drb. fogyást tüntette elő. De miután egyrészt a telkek eldarabolása csupán 1883-ig van kitüntetve, azóta pedig az eldarabolás minden valószínűség szerint nagyobb mérvben haladt; miután továbbá a megyében senki sem kétkedik a felett, hogy az utolsó két évtizedben a nagybirtokosok ~~magja~~ nagy mértékben szaporított; kétségtelenül következik, hogy a parasztbirtokosokra esik nem csupán a statisztikailag kitüntetett 5.215 drb. szarvasmarha-létszám apadása, de még azon meg nem határozható összeg is, a mennyivel 1870-től 1885-ig terjedő 15 év alatt a nagybirtokos szarvasmarha-állománya szaporított.

De térjünk vissza az általános összesítésére az előbbi tabellának, tekintet nélkül a birtokos minőségére. És kérdezzük, hogy vajjon az eldarabolásnak oly mértéke baj-e általában? Társadalmilag a szegénység mindig kalamitás, azt senki sem fogja tagadni. De vajjon közgazdaságilag hátrányosabb-e ezen 1883-iki állapot az 1861-ikinél? Általánosságban sokat irtak már ezen kérdés felett pro és contra. De itt nem véleményekről, hanem objectiv tényekről van szó! Maradjunk tehát e konkrét esetről.

A kérdés eldöntésére a marhatenyésztés tárgyalásánál felhozott hivatalos adatokat veszem segítségül.

Ott az mondatott, hogy az 1884-iki felvétel parasztbirtokosok kezén 80.752 darab szarvasmarhát talált. Vessük már most ezen létszámot össze az 1883-ban általam felvett parasztbirtokosokkal.

A parasztbirtokosok szarvasmarha-állománya megközelítőleg a következőkép lehet elosztva a kisbirtokosok közt:

1883-iki saját felvételem szerint volt a megyében:

797 egész telkes és azon felül		
tarthat átlag 7 darab szarvasmarhát	=	5.579 darab
963 $\frac{3}{4}$ telkes és azon felül		
tarthat átlag 5 darab	»	= 4.815 »
4.504 $\frac{2}{4}$ telkes és azon felül		
tarthat átlag 4 darab	»	= 18.016 »
11.886 $\frac{1}{4}$ telkes és azon felül		
tarthat átlag 2 darab	»	= 23.772 »
11.777 zsellér és $\frac{1}{4}$ telkesnél kisebb		
tarthat átlag 0,5 darab	»	= 5.888 »
Mindössze		58.070 darab.

Megjegyzendő, hogy: 1. a borjut is mint egész darab marhát számítottam, 2. hogy jól tudom, hogy sok zsellérnek nincs marhája, de a kinek van, annak borja is van, másrészt meg ide kellett beosztanom a szőlőlakóknak marháit, ennél fogva minden másodikra vettem egyet. Fennebbi számhoz hozzá kell most adnom a sok béres és cseléd marháját, melyek a hivatalos marhafelvételnél szintén ebben a kategóriában vannak. Miután pedig conventiós cselédekről felvétel nem létezik, azt hiszem, nem állunk messze a valóságtól, ha hozzávetőlegesen felvesszük, hogy a nagybirtokos és középbirtokos

Ezen utóbbi adatokat oly fontosaknak tartom, hogy nagyon ajánlanám, ha *azoknak felvétele az egész országra kiterjesztetnék*. Tudtommal már egyszer ez meg is történt s az adatok be is folytak, de bizonyos okoknál fogva örökre elítélve, feldolgozatlanul hevernek. Pedig éppen a commasatio idejébeli adatok folytán, kevés országnak van módjában ily becses összehasonlító összeírást ily könnyű szerrel létesíthetni.

A kép, mely elénk tárul s a jelen állapotok fejlődésébe beletekinténünk enged, minden gondolkozó nemzetgazda és politikus előtt elég értékesnek fog látszani azon csekély statisztikai többkiadással szemben, melyet ezen adatoknak soron kívüli feldolgozása esetleg okozhatna.

Ezekben iparkodtam minden hiábavaló frázis és beszéd nélkül lehetőleg dióhéjba szorítva, a magy. tud. Akadémia megtisztelő kívánságához képest Somogy megye közgazdasági monographiáját csekély erőmhöz képest előadni. Ha kissé sok szám felvonulása által szárazabbá is vált tárgyalásom, kegyeskedjenek azt azon feltett törekvésemnek tulajdonítani, hogy őrizkedni kívántam, a mennyire emberi gyarlóságunk megengedi, minden subjectiv felfogástól. Iparkodtam minden kimondott véleményemet számok alapján deducálni, a következőket csak ott vontam le, hol a számok logikája arra készítetett.

Főtörekvésem nem a szép kép, de a hű kép volt, melyet ha némiképp elérnem sikerült, s ez által a tud. Akadémia által kifizőtt nemes czélnak bármily csekély szolgálatot tehettem, fáradságom bő kárpótlásra talál.

